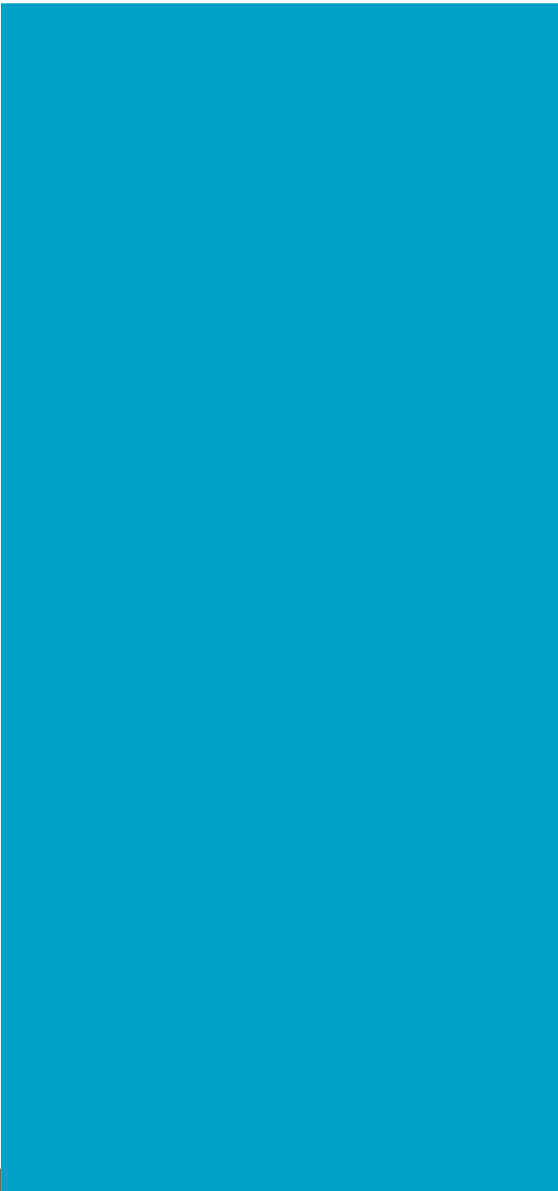

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

-
- 3 Olle Josephson:
Språkpolitisk oskuld
 - 4 Martin Gellerstam:
Jeepar och ordmonopol i EU
 - 6 Jenny Nilsson:
Grymt snäll, hemskt trevligt
och adverbcykeln
 - 11 Maria Lindgren:
Chefen bestämmer
 - 16 Frågor och svar
 - 24 Catharina Nyström:
Mottagaranpassning är
mer än tilltalsord
 - 29 Anna-Lena Bucher:
Grey ice är inte grå is
 - 33 Staffan Nyström:
Promenader på boulevarder
 - 38 Insänt
 - 40 Nyutkommet
 - 48 Noterat

Språkpolitisk oskuld

Reaktionerna har varit försiktigt positiva på Mål i mun, förslaget till handlingsprogram för svenska språket (SOU 2002:27). De flesta kommentatorer verkar dela den parlamentariska kommitténs grundsyn: Sverige ska vara mångspråkigt med svenska som gemensamt huvudspråk, möjligt att använda i alla sammanhang. Alla som bor i Sverige har rätt till sitt eget modersmål, till svenska och till främmande språk.

Viss rädsla för myndigheter och lagstiftning har dock visat sig. Den kombineras ofta med synpunkten att engelskan kommit för att stanna. ”Svenskarna sköter språkvården utmärkt på egen hand. Värnet av svenska behöver inte förstärkas av lagar och myndigheter. Dessutom finns det all anledning att välkomna och förstärka öppenheten för engelskan”, skrev t.ex. Expressens ledarskribent P.M. Nilsson.

Sådana invändningar skjuter bredvid målet. Det är en självklarhet att engelskan kommer att få större utrymme i det svenska samhället de närmaste årtiondena. Bara världsfrånvända romantiker skulle förneka engelskans betydelse. Men vägen till flerspråkigheten får inte vara en flykt från svenskan. Blir svenskan omöjlig att använda – parallellt med engelska – inom centrala verksamhetsområden får vi oundvikligen kunskapsförluster och språkklyftor som förstärker klassklyftor.

Lika självklart är att lagar inte avgör

språkutvecklingen. Den styrs av människors dagliga språkanvändning. Därför kan lagstiftning behövas för att språkbudarna över huvud taget ska få chansen att använda språket. Sådant lagstiftning finns redan för minoritetsspråken, och invandrarbarn har rätt till modersmålsundervisning. Motsvarande lagar för majoritetsspråket innebär inget ingrepp i individens frihet att tala det språk hon vill, på det sätt hon vill. Tvärtom.

Att språk skulle vara fredat för politik och lagstiftning är en illusion. Det visar om inte annat valrörelsedebatten om svenskkunskaper och medborgarskap. Och se på Europa! Inom EU pågår ständiga strider om officiella språk och arbetsspråk. Vidare har förhandlingarna om europeiskt gemenskapspatent alldeles kört fast i frågan om engelska, tyska och franska ska räcka som patenthandlingspråk – Sverige har dessvärre intagit en avvisande linje till små nationalspråk. I detta nummer av Språkvård skriver också Martin Gellerstam om hur EU-bestämmelser kan leda till att vissa ord måste uteslutas ur svenska ordböcker. Vi rapporterar även om försök att bilda en europeisk, överstatlig språkpolitisk organisation (se avdelningen Noterat).

Språkpolitik är något ofrånkomligt. Låt oss diskutera den och utföra den, inte låtsas som den inte behövdes! ■

Olle Josephson

Jeepar och ordmonopol i EU

MARTIN GELLERSTAM

Ord som *bankomat*, *keso* eller *blommogram* har alla introducerats som varumärken. Det har alltid funnits tillverkare som gjort anspråk på ordmonopol med hjälp av varumärkesskyddet. Hittills har de misslyckats, om det gått att visa att ordet används som allmänord i svenskan. I fortsättningen kommer kanske svenskt språkbruk inte att spela någon roll. Domen över svenskan faller i Alicante. Martin Gellerstam är redaktör för Svenska Akademiens ordlista.

ett varumärke definieras i lagen som "ett kännetecken för varor och/eller tjänster som tillhandahålls i en näringsverksamhet". Varumärkets huvudsakliga funktion är att skilja ett företags varor och tjänster från andras. Vanliga ("generiska") ord i språket kan inte bli varumärken eftersom de inte på ett klart sätt skiljer en vara från en annan. Man

kan t.ex. inte inregistrera ett varumärke som *fisk* eller *kött* eller *bil*. Varumärken står normalt inte i ordböcker och ordlistor, eftersom de inte tillhör allmänspråket.

Ordet *jeep* finns i svenskan sedan 1944 (enligt Nationalencyklopedins ordbok). Beteckningen på denna typ av bil kommer från bilfirman Chrysler, som en tid efter introduktionen i Sverige ansökte hos Patent- och registreringsverket (PRV) om att få varumärket inregistrerat. Man möttes av beskedet att ordet redan börjat användas i svenskan som ett vanligt substantiv i språket och därför inte kunde registreras som varumärke.

Tiden gick och ordet *jeep* kom i allmänspråket att bli synonymt med "teränggående bil" (en del anser att namnet kom till efter uttalet av initialerna *g* och *p* i *general purpose war truck*).

Men Chrysler gav sig inte. När konkurrenter inom bilbranschen på senare tid ville använda ordet i sin marknadsföring så aktiverades arbetet på att få varumärket skyddat.

När det gällde Sverige fick man ingen framgång, ordet användes som sagt generiskt och PRV var orubbligt. För säkerhets skull inregistrerade företaget *jeep* för andra klasser av föremål än bilar, t.ex. farmaceutiska preparat, ädla metaller, möbler osv.

EU-varumärke

Men på 1990-talet kom saken i ett nytt läge. Då beslutade man inom EU att införa ett gemenskapsvarumärke, det vill säga ett varumärke med giltighet för hela EU-området. Beslutet trädde i kraft 1996 och då öppnades också den myndighet som handlägger ansökningarna, Office for Harmonization in the Internal Market. Myndigheten placerades i Alicante. Den som vill ansöka om ett EU-varumärke skickar in en ansökan på något av de officiella språken inom myndigheten (inte svenska!), man gör en bedömning (som inte är densamma som PRV:s) och vips har man fått ett varumärke godkänt för hela EU, trots att ett enskilt land kan ha en annan bedömning. Det krävs visserligen en omfattande ansökan och myndigheten kräver tio gånger mer betalt, men å andra sidan tycks bedömningen vara välvilligare.

Chrysler ansökte nu om registrering hos den nya myndigheten, och inom kort meddelades också från en advokatfirma att *jeep* var inregistrerat varumärke också i Sverige, vilket varje ordlisteredaktör hade att rätta sig efter. Visserligen rörde det sig

om ett etablerat ord i svenskan, men det bekymrade inte myndigheten i Alicante. Från juridiskt håll hävdar man att det rör sig om en "felaktig användning" om ordet brukas som ett vanligt substantiv.

Det är oron för att ord ska "degenerera" som leder till detta för en språkvettare märkvärdiga språkbruk. Tanken är alltså att degenereringen skulle leda till att vem som helst skulle kunna använda ordet för sina egna syften, inklusive kommersiella sådana. Men om ett varumärke väl är in-

registrerat och vidmakthålls så kvittar det egentligen om ordet degenererar eller inte. Om ordet *Volvo* skulle bli ett generiskt ord (en *volvo*, *volvon* etc.) så skulle ändå ingen marknadsdomstol hävda att ordet var fritt att använda för andra konkurrenter. En annan sak är om degenereringen redan har skett innan man ansöker om registrering, som i fallet *jeep*. Då kan varumärket inte registreras, i alla fall var detta PRV:s bedömning.

Men nu gäller som sagt andra regler i Alicante.

Är det något att bråka om, såvida man inte är ordboksredaktör eller utgivare av ordböcker och ängsligt undrar om det inte är bäst att utelämna ordet helt? Som språkbrukare gör man väl ändå som man vill? Kanske, men jag tror att vi behöver klarare spelregler mellan starka företrädare för varumärken och ett allmänspråk som inte tycks ha några försvarsadvokater. Och vad säger PRV om beslutet i Alicante? Borde inte makten över svenska språket ligga i Sverige? ■

Visserligen rörde det sig om ett etablerat ord i svenskan, men det bekymrade inte myndigheten i Alicante.

Grymt snäll, hemskt trevligt och adverbcykeln

JENNY NILSSON

Fraser som *väldigt liten*, *extremt vanlig* eller *hemskt fin* är vanliga i tal och blir vanligare i skrift. De kan tyckas ologiska men kännetecknas av betydelseförändringar som språkvetare kallar förblekning och grammatikalisering. Jenny Nilsson, doktorand i svenska vid Göteborgs universitet, har undersökt några bleknade och grammatikaliserade förstärkarord. *Hemskt* är gammaldags, yngre säger *grymt* eller *extremt* – liksom en gång Tegnér eller 1600-talssvensken.

I svenska är det vanligt att vi använder gradadverb när vi vill förstärka ett adjektiv. Om något är ovanligt stort säger vi gärna *väldigt stort*. Ibland använder

svenska språkbrukare gradadverb även för att förstärka adjektiv som har, kan man säga, en ”motsatt” betydelse än gradadverbet, till exempel *väldigt liten*. Sådana motsatser kan man tycka är något märkliga. Hur kommer det sig att *väldigt*, som enligt Nationalencyklopedins ordbok (NEO) ursprungligen betyder ’mycket stort’, kan bestämma *liten*?

Svaret är att *väldigt* inte betyder ’mycket stor’ när det bestämmer *liten*. Betydelsen har bleknat, och *väldigt* används enbart för att uttrycka hög grad. Alla gradadverb bleknar mer eller mindre i samband med att de avleds från ett adjektiv, det vill säga att de tappar en del av sin ursprungliga betydelse.

Hur vanligt är det med sådana här bleknade betydelser? För att få reda på det har jag undersökt hur några adjektiv-

avledda förstärkande gradadverb används. Min hypotes inför undersökningen var att förstärkande gradadverbs betydelse bleknat mer i skriftspråk nu än för 40 år sedan. Det borde alltså vara en högre frekvens av motsatsförhållanden av typen *våldigt liten* i modern skrift än i äldre texter. Troligen är det också vanligare med bleknade gradadverb i tal än i skrift.

Bleknat och grammatikaliserat

Ett praktiskt sätt att ta reda på hur ett ord eller uttryck används i språket är att titta i en korpus (textsamling) med naturligt talspråk eller skriftspråk. Jag har använt två korpusar med pressmaterial från 1965 (Press65, förkortas fortsättningsvis P65) respektive 1997 (Press97, fortsättningsvis P97). Båda dessa korpusar kommer man lätt åt via Språkbanken vid Göteborgs universitet <<http://spraakbanken.gu.se>>. För att också jämföra tal och skrift har jag använt en talspråkskorpus med inspelade samtal mellan gymnasieungdomar från 1997: Gymnasisters Språk- och Musikvärldar (GSM); också den finns vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Ungdomarna i GSM är mellan 16 och 19 år gamla och mestadels troligen betydligt yngre än skribenterna i presskorpusarna, vilket kan vara bra att ha i åtanke vid jämförelserna.

Naturligtvis ger inte korpusarna en komplett bild av språkbruket. Även om belägg saknas, kan språkbrukare ändå ha

använt gradadverben vid den aktuella tidpunkten.

Hur vet man då om ett ords betydelse har börjat blekna? Ett sätt att ta reda på det, som passar gradadverb, är att undersöka vilken typ av adjektiv ett gradadverb bestämmer. Man kan skilja på två scenarier:

- Fall där gradadverbet kan förstärka alla adjektiv utom sådana som har motsatt betydelse, till exempel *våldigt trevlig*, *enormt uppspelt* eller *fruktansvärt grönig*.

- Fall där gradadverbet kan användas till att förstärka alla adjektiv, även sådana vars betydelse är motsatt, till exempel *våldigt liten*, *extremt vanlig* och *fruktansvärt fin*.

De gradadverb som kan förstärka motsatta adjektiv är alltså mer bleknade i betydelse än de som inte kan det. En del forskare tänker sig att bleknade ord av den här typen i princip saknar betydelse och att de snarast har grammatiska funktioner. Man säger då att ordet har grammatiska

kaliseras (se till exempel Malmgren 2001 och Wijk-Andersson 1997).

Till att börja med är det intressant att se hur mycket gradadverben används i de olika korpusarna. Adjektivavledda förstärkande gradadverb är lågfrekventa i P65 och högfrekventa i båda materialen från 1997, framförallt i GSM. Detta betyder nu inte nödvändigtvis att förstärkande gradadverb var ovanliga 1965. Snarare är det fråga om en stilistisk förändring. Man använde inte förstärkare i tidningsspråk i

De gradadverb som kan förstärka motsatta adjektiv är alltså mer bleknade i betydelse än de som inte kan det.

speciellt hög utsträckning för några årtionden sedan. Detta medför naturligtvis att det finns mycket fler belägg av de flesta adjektivavledda gradadverb i korpusarna från 1997. Det verkar som om det finns ett samband mellan hur ofta ett visst gradadverb återfinns i en korpus och hur bleknat det är, som vi ska se nedan.

Enormt och väldigt

Låt oss börja med att titta på två förstärkande gradadverb, vilka båda enligt NEO har grundbetydelsen 'mycket stor': *enormt* och *väldigt*.

Enormt har få belägg i alla korpusar, och det finns inget belägg i någon av korpusarna där det förstärker ett adjektiv med motsatt betydelse. Tvärtom är det vanligt som förstärkare till adjektiv med samma betydelse: "dom e ju enormt stora som grupp" (GSM). *Väldigt*, däremot, är det mest frekventa adjektivavledda gradadverbet i samtliga korpusar. Liksom *enormt* används det ofta för att förstärka adjektiv med samma grundbetydelse: "musiken har väldigt stor betydelse" (GSM). Det används dock i alla korpusar för att förstärka en mängd olika adjektiv, som till exempel "jo de finns de säkert men då får dom allt va väldigt senila" (GSM).

I P97 används *väldigt* dessutom ofta för att förstärka motsatta adjektiv: "Örådet utgör ju en väldigt liten del av 'Expedition Robinson'" (P97). Intressant är också att *väldigt* aldrig i GSM och endast

i ett par fall i P97 förekommer som adjektiv (till exempel *ett väldigt träd*), i stället används det enbart som gradadverb. *Väldigt* har alltså bleknat och grammatikaliseras som gradadverb.

Grymt och fruktansvärt

Två andra gradadverb som genomgått intressanta förändringar är *fruktansvärt* och *grymt*, vilka båda tillskrivs negativa egenskaper i sina respektive grundbetydelser i NEO.

Fruktansvärt har få belägg i P65, och alla dessa bestämmer ett adjektiv med negativ betydelse; det förefaller alltså inte vara speciellt bleknat 1965. Desto fler belägg finns i både P97 och GSM, där det är vanligt förekommande, speciellt då det bestämmer negativa adjektiv: "brötig gapig å dålig, fruktansvärt dålig" (GSM). En hel del belägg finns dock där gradadverbet bestämmer po-

sitiva, "motsatta", adjektiv: "han har sån fruktansvärt juste röst" (GSM). *Fruktansvärt* verkar alltså ha bleknat mer 1997 än 1965, och används i både P97 och GSM för att uttrycka hög grad, oavsett adjektivets karaktär. Enligt Svenska Akademiens Grammatik (SAG) var *fruktansvärt* ursprungligen ett sättsadverb som omvandlats till att uttrycka grad i stället.

Grymt är förmodligen det gradadverb som genomgått allra störst förändringar sedan 1965. I P65 förstärker *grymt* enbart i ett fall ett positivt adjektiv, i övriga fall används det för att förstärka negativa ad-

Grymt är förmodligen det gradadverb som genomgått allra störst förändringar sedan 1965.

jektiv: "Men sådana siffror är också grymt missvisande" (P65).

I P97 bestämmer *grymt* lika stor del negativa som positiva (och neutrala) adjektiv. I GSM, däremot, är alla belägg förstärkare av ett positivt adjektiv: "ja tycker de ä grymt bra texter också" (exemplet är hämtat ur GSM). Det används alltså bara som en förstärkare av positiva adjektiv!

Faktum är att *grymt* bleknat så mycket att det kommit att betyda 'mycket bra' vid sidan om sin negativa grundbetydelse. Nationalencyklopedins ordbok daterar den positiva betydelsen av *grymt* till ca 1970, vilket förklarar varför det inte är så vanligt i pressmaterialet från 1965.

Generationsskiften

Hur går detta till? Det är mycket svårt att förutse en förändring av den här typen, och det normala är att man inte ser den förrän den har ägt rum. Det är viktigt att komma ihåg att språket inte förändrar sig av sig självt, utan att det är vi språkbrukare som ändrar oss.

I stora drag kan man säga att en sådan här språkförändring går hand i hand med generationsskifte. Barn lär sig språket och dess grammatik av sina föräldrar. Det är inte helt ovanligt att en ny generation gör en omtolkning av vissa delar av grammatiken, till exempel vissa ord eller uttrycks betydelse eller funktion (Wijk-Andersson 1997 och Teleman 1985). På så vis kan en ny generation använda uttryck som har lite annorlunda betydelse för generationen innan, som till exempel *grymt*.

Det normala är att sådana här omtolkade betydelse uppträder i språket tillsammans med grundbetydelsen under en lång tid. En ny betydelse behöver inte nödvändigtvis tränga ut ursprungsbetydelsen, även om det verkar ha blivit så

med till exempel *väldigt*, som vi såg tidigare.

Många av de gradadverb som vi tittat närmare på ovan har en lång historia som förstärkande gradadverb i svenska. I Svenska Akademiens ordbok (SAOB) finns många tidigt daterade belägg på förstärkande gradadverb, även där de bestämmer "motsatta" adjektiv. I exemplet "Du är ju fruktansvärt fin, Doris!" ser vi att *fruktansvärt* redan 1898 var bleknat till att beteckna grad, till och med som förstärkare till ett positivt adjektiv. Även *grymt* finns belagt som gradadverb från 1800-talet: exemplet "Det heter också att mannen (d.v.s. Enberg) är grymt lärd, Gud må veta i vad." är hämtat från Tegnér 1824.

Några andra gradadverb som finns beskrivna i SAOB är bland annat *hemskt* och *extremt*. *Hemskt*, skriver man, används som förstärkande gradadverb "i synnerhet i kvinnospråk", och ett exempel från 1928 återges: "Som Candida var fru Pauline Brunius 'hemskt' bra." Lustigt nog är det ingen av ungdomarna i GSM-korpusen som använder *hemskt* som förstärkare en enda gång.

När SAOB beskrev *extremt* 1922 poängterades det att ordet "numera [är] mindre brukligt som adverb" och ett exempel daterat så långt bak som 1659 återfinns: "Itt extremt förhärdat sällskap att fås wijd".

I alla de undersökta korpusarna används dock *extremt*. I P97 är det, näst efter *väldigt*, det mest använda gradadverbet. Även i P65 och GSM finns belägg av *extremt* där det bestämmer vilket adjektiv som helst: "ja de e extremt vanlit hiphop" (GSM).

Det verkar alltså som om *extremt* fått ett uppsving i svenska. Det faktum att till

exempel *extremt* används oftare 1997 än 1922 och att omvända förhållanden verkar råda för *hemskt*, skulle kunna vara ett tecken på att olika gradadverb används mer aktivt vissa perioder, för att sedan stå åt sidan för andra förstärkande gradadverb ett tag.

Prestige och modernitet

Men varför blir det så? Varför nöjer vi oss inte med den uppsättning gradadverb vi redan har? Varför byter vi ut våra förstärkare i sådana här cykler?

Det är en sak som bland andra Ulf Teleman funderat på. Han har beskrivit prestige och modernitet som två viktiga faktorer (Teleman 1985). Med prestige menar han att det inom en grupp gemenskap kan vara mycket viktigt att man har samma uttryck för ett innehåll som den man talar med har. På så vis tar språkbrukare efter varandras uttryck och grammatik. Detta har många internationella forskare också uppmärksammat, och det är även tydligt i GSM-korpusen.

Vad gäller modernitet kan nya uttryck vara lockande just därför att de är nya (Teleman 1985). Det förefaller vara extra viktigt att förstärkande gradadverb kan uttrycka förhållanden utöver det vanliga, och kanske är det därför vi språkbrukare ständigt förändrar vårt förråd med förstärkare. Kanske är det också därför som ungdomar 1997 inte använder *hemskt* som förstärkande gradadverb, utan hellre *väldigt*.

Om vi ser tillbaka till den ursprungliga hypotesen kan vi se att den stämmer i stora drag: De flesta av de undersökta grad-

adverben är mycket riktigt mer bleknade nuförtiden än för 40 år sedan, och i en del fall mer bleknade i tal än i skrift. Vi bör dock göra ett viktigt tillägg: språkbrukare byter ständigt ut gradadverben. Det verkar som om förhållandena ”modern” och ”bleknad” hänger ihop. När ett gradadverb är modernt – kanske kan man kalla det aktivt – återfinns många belägg och därmed också en del motsatsförhållanden (vilket var tydligt för *väldigt*, *fruktansvärt* och *grymt*). När det är omodernt som förstärkare förekommer inte heller några motsatser (som med *enormt* till exempel). Den linjära förändring som man kan se mellan 1965 och 1997 är i själva verket en del i ett adverbkretslopp, en cykel som är föränderlig. Det är omöjligt att förutse vilka gradadverb som kommer att vara moderna om tio år. Men säkert är att det är vi språkbrukare som bestämmer över våra förstärkare. ■

LITTERATUR

- Malmgren, Sven-Göran (2001), *Faktiskt, förstås och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet*. ORDAT 10, Institutionen för svenska språket, Göteborg.
- Teleman, Ulf (1985), *Historien och språkhistorien*. I: S. Allén, L-G. Andersson, J. Löfström, K. Nordenstam och B. Ralph (red.). *Svenskans beskrivning* 15. Göteborg.
- Teleman, U, Hellberg, S. och Andersson, E. red. (1999), *Svenska Akademiens Grammatik (SAG)*. Stockholm.
- Wijk-Andersson, Elsie, (1997), *Begreppet grammatikalisering belyst med svenska exempel*. I: *Språk och stil* 7. Uppsala.
- Nationalencyklopedins ordbok (NEO) 1995-1996
Svenska Akademiens ordbok (SAOB)

Chefen bestämmer

MARIA LINDGREN

Utvecklingssamtal mellan chefer och medarbetare har en central roll på svenska arbetsplatser. Deltagarna brukar uppfatta dem som jämbördiga. I själva verket styr cheferna innehåll och form. Maria Lindgren, universitetslektor i Växjö, har skrivit en avhandling om utvecklingssamtal och har förslag om hur man ska ta initiativet från chefen.

I den med utvecklingssamtal härstammar från en modern typ av arbetsledning med målstyrning. I planeringssamtal formulerar chefer och medarbetare tillsammans mål som ska leda medarbetarna i deras arbeten. En del arbetsplatser kallar fortfarande samtalstypen *planeringssamtal*, men många arbetsplatser betonar just jämbördighet och ömsesidighet i stället för planering och målstyrning. Det visar sig i en lång rad av namn på samtalstypen. Förutom *planeringssamtal* och *målsamtal* finns t.ex. *medarbetarsamtal* och *personalsamtal* samt *utvecklingssamtal*, som verkar vara det vanligaste.

Utvecklingssamtalens syften framgår ofta i personalpolitiska program och företagsspecifika instruktioner om hur de ska genomföras. De har sammanfattats som att målen är "utveckling av såväl människor som organisationen och verksamheten" (Jönsson 1995, s. 15). De framgår även i Anders Engquists definition: "en förberedd regelbundet återkommande diskussion mellan chef och medarbetare avhandlande verksamhetens mål och medel och som präglas av ömsesidighet" (Engquist 1990, s. 31). Engquists definition är snarast en målsättning. I verkligheten lyckas inte parterna nå upp till målen. Det visar min undersökning som består av djupanalyser av fyra representativa utvecklingssamtal, ett mellan en enhetschef och en undersköterska i äldreomsorgen, ett mellan en divisionschef och en enhetschef på en större koncern samt två mellan en rektor och personal på en gymnasieskola.

Chefens samtalsteknik

Samtalsdeltagarna talar inte om mål och medel, och de lyckas inte heller genomföra

ra samtalen särskilt ömsesidigt. Utifrån sina positioner på arbetsplatsen har de bestämda förväntningar på sig själva och samtalspartnern. Det ger t.ex. cheferna rättigheten att ställa frågor och ge råd, medan medarbetarna är skyldiga att svara på frågorna och lyssna på råden. Som den starkare parten i interaktionen tar cheferna på sig uppgiften att vara samtalsledare. De inleder och avslutar utvecklingssamtalen, ansvarar för dagordningen samt sammanfattar och antecknar vad medarbetarna säger. Cheferna känner sig också säkrare gentemot sina medarbetare än vice versa, vilket syns bl.a. i deras kroppsspråk.

Chefernas och medarbetarnas olika roller och uppgifter i samtalen leder till att de uttrycker sig på olika sätt. Cheferna söker information och ställer mycket frågor till medarbetarna, men en hel del frågor ställs så att svaren snarast bekräftar det cheferna frågar om i stället för att tillföra information.

Ex. (1)

Chefen men du upplever att du har – större förtroende för dom flesta utav dina arbetskamrater i dag då?

Medarbetaren ja

Chefen än vad du hade för mån månad sen?

Medarbetaren hm jaa

Vidare försöker cheferna påverka sina medarbetares attityder och ibland också handlingar. Det kan gå så långt att chefen använder t.ex. direkta anföringar och uttalar vad medarbetarna bör säga i en kommande situation.

Ex. (2)

Chefen ett sätt är ju att säga så

här hördudu
ja har fått de å de samtalet
äh – ja vill att du följer
upp de va

Medarbetarens samtalsteknik

Utmärkande för medarbetarna är att de anpassar sig efter cheferna. De prövar om chefen håller med. Exempelvis med frågor som *eller hur?* söker de instämmanden från chefen så att de kan fortsätta tala. De stöttar och håller med sina chefer och säger *ja, jo, nä, visst* och *precis*. Så gör även cheferna, men inte lika ofta. I början av samtalen argumenterar medarbetarna både för att påverka chefernas åsikter och för att stärka de egna positionerna. Detta märks i en mångfald retoriska grepp. Exempelvis kan de höja trovärdigheten i ett påstående genom att referera till andra källor – ett knep som cheferna inte behöver ta till.

Ex. (3)

Medarbetaren för att ja – liksom va ja har hört då efteråt de är liksom att dom har aldrig nämnt dom här grejerna säger dom då (chefen: hm) dom flesta

Efter hand beskriver medarbetarna sina tankar och erfarenheter utan att framföra skiljaktiga åsikter, och samtalen slutar i konsensus.

Chefen dominerar

I min undersökning besvarade samtalsdeltagarna direkt efter samtalen var för sig ett frågeformulär om hur de hade uppfattat samtalet. Jag frågade bl.a. om de hade känt sig jämbördiga. Samtliga chefer och medarbetare svarade ja, men analyserna

visar att cheferna dominerar på olika sätt. Utvecklingssamtalen var mer lika intervjuer än jämbördiga samtal, och alla samtalen kunde beskrivas som styrda. På den mer specifika frågan om vem som hade ställt flest frågor uppgav 3 av 4 chefer och 2 av 4 medarbetare att de hade ställt lika många. Men resultatet från undersökningen visar att cheferna i alla samtalen hade frågat mest: tillsammans 210 frågor jämfört med medarbetarnas 33.

Samtalen uppfattades alltså som om de följer ett demokratiskt samtalsmönster där chefer och medarbetare deltar på lika villkor. Men bakom detta mönster finns ett mer auktoritärt. Det blir synligt bl.a. i många ja- och nej-frågor och i påverkande språkhandlingar. När samtalen ser ut att följa det demokratiska mönstret ger både chefer och medarbetare gensvar på varandras repliker, och båda tar också nya initiativ. Ändå agerar de på olika sätt. Det är t.ex. cheferna som uttrycker gemenskap med sin samtalspartner med att använda *vi* i betydelsen 'du och jag' (ex. 4), och det är cheferna som visar uppmärksamhet genom att väva in samtalspartnerns förnamn i sina repliker (ex. 5).

Ex. (4)

Chefen nu måste vi försöka lyfta över de här i knät på Daniela lite va

Ex. (5)

Chefen de var ett tips Dag-Martin å ja ja/

Ingen följer råden

Trots att samtalsdeltagarna strävar efter jämbördighet och också uppfattar samtalen som demokratiska, verkar det auktoritära mönstret vara det starkaste. Det har

föranlett flera förslag i handböcker om utvecklingssamtal. (Se t.ex. Ellmin & Jacobsson 1989, Engquist 1992, Jäghult 1988, Jönsson 1995 och Nyström 1999.) Ett sådant förslag är att samtalen inte ska genomföras i chefernas arbetsrum. Verkligheten ser dock annorlunda ut; alla de undersökta samtalen ägde rum i chefsrummen. Ett annat råd är att båda samtalsparterna ska förbereda sig inför samtalen. I verkligheten visade det sig i stället att cheferna tänkte igenom och förberedde samtalen och att medarbetarna i stort sett bara kom på tider och till platser som cheferna bestämt. Ett tredje råd är att syftet med utvecklingssamtal ska diskuteras på arbetsplatserna före en ny samtalsomgång, så att alla medarbetare är medvetna om vad som förväntas av dem och vad de kan förvänta sig av samtalen. Ändå var det bara inför ett av de undersökta samtalen som syftet hade tagits upp i förväg, och det var också det enda samtalet med gemensamma förväntningar från chef och medarbetare. Ett fjärde råd är att samtalen ska bestå av minst två faser: uppföljning samt målformulering och planering. Några mål formulerades emellertid inte i något av samtalen. Inte heller kom man överens om några planer inför framtiden. Ett femte råd är att använda checklistor, men det förekom inte. Inte heller upprättades någon utförlig dagordning för just det pågående samtalet. Samtalen skilde sig alltså från rekommendationerna. Ändå var deltagarna mycket nöjda när samtalen var slut.

Denna tillfredsställelse måste alltså förklaras på andra sätt. Jag menar att cheferna var nöjda därför att de fick information av sina medarbetare och därför att de nådde samförstånd med dem. Att medarbetarna var nöjda tror jag beror på all

uppmärksamhet de fick; innehållsmässigt stod de i fokus i så gott som hela samtalen, och de samtalade med chefer som visade intresse för dem.

Formellt möte och förtroligt samtal

Förutom det auktoritära och det demokratiska mönstret finns ytterligare två mönster som formar samtalen. Det ena vill jag beskriva som mönstret för det formella mötet med ordförande, dagordning, protokoll m.m. Det syns t.ex. i textstrukturen, där en i taget har ordet, och i sambandsskapande uttryck som *för det första* [...] *för det andra*. Kommentarer och hänvisningar till vad som sagts tidigare i samtalet, liksom sammanfattningar, hör också till detta samtalsmönster.

Det andra mönstret är det som gäller för det förtroliga samtalet. Här förutsätts närhet och intimitet. Här är det tillåtet att tala om sig själv, om sina tankar, känslor och erfarenheter, och här sprids inte det som sägs till andra. Språkligt visar sig förtroligheten bland annat i verb som anger mentala processer (*tycka, tro, hoppas, känna* m.fl.), i samtalsämnen som tar vid via associationer och i dramatiserade berättelser och beskrivningar klädda i direkta anföringar.

Ex. (6)

Medarbetaren vi har ju mycket förtroende för varandra Anna och vi – i gruppen alltså vi pratar väldigt öppet om och så har ju du sagt ja, äh (2,3 sek. paus) äh ja hur vill du jobba då? alltså (chefen: ja) lugn och metodiskt? va har hon sagt mer då? eller du har sagt

I alla samtal strävar cheferna efter att få sina medarbetare att öppna sig inför dem. Dels ska medarbetarna dela med sig av sina tankar och känslor, dels ska de vara öppna för kritik och råd, men även för beröm. I den här processen handlar det om att balansera mellan närhet och distans. Man får inte bli så närgången att man skräms som chef och inte hålla en sådan distans att öppenheten inte framkallas. Det formella mötet skapar distans, och det förtroliga samtalet skapar närhet.

Skendemokratiskt instrument

Bägge parter är alltså omedvetna om makt- och dominansförhållanden, vare sig de utövas tydligt och öppet eller mer dolt. På ytan kan samtalstypen se ut som jämbördiga samtal mellan vänner, där en är värd och en är gäst. Det är dock cheferna som planerar och genomför utvecklingsamtalen så att de uppfattas som ömsesidiga och som om deltagarna är jämbördiga. Detta gör samtalstypen till ett mycket starkt och skendemokratiskt instrument i arbetsledningen.

Att samtalen är hierarkiska stämmer för övrigt med den sociala ordning på arbetsplatserna som kräver chefer som utövar ledning och medarbetare som inordnar sig. Samtalen följer det auktoritära mönstret trots att samtalstypen förväntas bryta det. Ingen gemensam planering sker, inga gemensamma mål sätts och inga gemensamma beslut fattas. I stället använder cheferna samtalen till att få medarbetarna att öppna sig och att nå konsensus. Att det kan ske beror på spänningen mellan det önskade demokratiska mönstret och det bakomliggande auktoritära mönstret samt mellan det formella mötet och det förtroliga samtalets mönster. Dessa fyra mönster samverkar till att

ge cheferna en ökad makt som visar sig på lite andra sätt än det traditionellt auktoritära. Genom att framstå som jämbördiga lurar de både sig själva och sina medarbetare in i förhållanden som är de motsatta.

Vårda utvecklingssamtalen

På grund av samtalsdeltagarnas olika positioner är det nog en omöjlig uppgift för chefer och medarbetare att genomföra utvecklingssamtalen jämbördigt och ömsesidigt. Men samtalen har ändå viktiga uppgifter att fylla, och därför är det angeläget att värna och vårda dem. Det gör man bäst genom att verkligen följa de många goda råden som finns i handböckerna. Jag tycker t.ex. att man ska diskutera vad man vill få ut av samtalen. Beroende på vad som kommer fram kan man sedan tänka sig lite olika sätt att genomföra dem. Innehållet kan styras av checklistor eller dagordningar som görs upp i förväg. Vill man tala om chefens uppgifter, tankar och beteende måste detta tas upp i en sådan lista, så att samtalet kan tvingas in på ämnet. Vill man tala om framtiden – formulera mål, planera och fatta beslut – måste det också regleras, eftersom cheferna inte så gärna släpper ifrån sig sådana uppgifter.

Cheferna lägger redan nu ner mycket tid på samtalen och försöker få dem att fungera väl. Men också medarbetarna måste engagera sig om utvecklingssamtalen ska bli bättre och stämma mer med de ambitioner som finns. I stället för att komma oförberedda och förvänta sig att cheferna ska styra samtalen måste medarbetarna förbereda sig och forma samtalen

efter sina behov. Exempelvis kan man som medarbetare ta initiativet och kalla sin chef till sitt eget tjänsterum för att genomföra utvecklingssamtalen där man känner sig trygg och har tillgång till egna handlingar och dokument. Ett annat förslag är att man gör i ordning en dagordning med de ärenden som man själv vill ta upp. I så fall kan man själv också initiera dessa ärenden för att presentera den egna bilden. Ett tredje förslag är att ställa frågor till chefen om hans eller hennes tankar, åsikter och framtidsplaner. Så kan utvecklingssamtalen bli mer ömsesidiga. ■

LITTERATUR

- Ellmin, Roger & Jacobsson, Marianne (1989), *Utvecklande samtal. Skolledaren som personal- och verksamhetsledare*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Engquist, Anders (1990), *Utvecklingssamtal som förändringsinstrument. Teoretisk och empirisk analys*. Uppsala Studies in Education 36. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Jäghult, Bo (1988), *Planeringssamtalen. Det planerade samtalet mellan chef och medarbetare om relationer och arbetsplanering*. Malmö: Liber.
- Jönsson, Greger (1995), *Utvecklingssamtal och andra samtal som ledningsinstrument*. Stockholm: Fritzes Förlag AB.
- Lindgren, Maria (2001), *Utvecklingssamtal mellan chefer och medarbetare. Undersökning av en samtalstyp i arbetslivet*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 56. Lund: Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.
- Nyström, John (1999), *Klarspråk med chefen. Utvecklingssamtal ur medarbetarens perspektiv*. Malmö: Liber Ekonomi.

För synpunkter på en preliminär version av artikeln vill jag tacka Lena Lötmarker och Bo-A Wendt.

FRÅGOR & SVAR

Uppskatta – beräkna

På ett stadium när slutgiltiga sifferuppgifter saknas använder man i massmedierna väldigt ofta ordet *uppskatta* och mycket sällan ordet *beräkna*.

Vid närmare eftertanke tycks det mig mindre lämpligt att man i många sammanhang använder *uppskatta*: ”Räddningsverket uppskattar att antalet döda kommer att stiga till 25 personer”, ”Vägverket uppskattar att antalet olyckor ökar med 10 procent”.

Finns det någon valörskillnad mellan orden som gör att *uppskatta* är så flitigt använt?

Uppskattar ett svar

Svar: När man uppskattar något innebär det att man gör en ungefärlig beräkning av något, när man beräknar något är det mindre ungefärligt och mera precist.

Därför är det naturligt att säga å ena sidan ”Räddningsverket uppskattar att antalet döda kommer att stiga till 25 personer”, å andra sidan ”Subventionsröntan används bland annat för att beräkna räntebidrag på bostadslån”.

Man måste också acceptera att ordet *uppskatta*

har två olika betydelser: 1) ’ungefärligt beräkna’ 2) ’tycka om’. Det är svårt att föreställa sig något sammanhang där man verkligen skulle kunna blanda ihop dessa betydelser.

Birgitta Lindgren

Före eller f.d.?

Tycker ni att man ska hålla fast vid att *förre* bara bör användas om den närmast föregående i ordningsföljd och att man ska använda *f.d.* i övriga fall? ”Före statsministern Ingvar Carlsson” möjligen än så länge men ”f.d. statsministern Olof Palme”?

En del tycker uppenbarligen att *f.d.* är fult och skriver *förutvarande* i stället. Det tycker jag är klumpigt framför en titel. Vad tycker ni?

Undrar Anita

Svar: Ovanstående regel är bara en av ett antal som i olika sammanhang har lanserats för bruket av *förutvarande*, *förre* och *före detta*. En del sådana regler har inbegripit social status eller huruvida personen i fråga haft statlig anställning eller ej.

Vi anser att det inte finns

några skäl att försöka upprätthålla några betydelsemässiga eller sociala distinktioner i bruket av de här orden. Mot *förutvarande* talar den något älderdomliga

Före detta är förmodligen det smidigaste av de här uttrycken.

och lite uppstyltade prägeln. Ordet *förre/förra* är syntaktiskt begränsat; det kan bara stå före en titel i bestämd form, och i princip bara när denna titel föregår namnet. Då är *före detta* förmodligen det smidigaste av de här uttrycken; det kan även användas efter namnet och före titlar eller yrkesbeteckningar i obestämd form: ”Ingvar Carlsson, före detta statsminister.”

Jan Svanlund

Hemma till åtta

Hur ska man tolka ”Jag är hemma till åtta”? Betyder det att personen är ute till klockan åtta, eller att han/hon finns

FRÅGOR & SVAR

hemma till klockan åtta för att sedan gå ut?

Gunilla Smith UD,
Språkforum

Svar: Båda tolkningarna är fullt möjliga och fullt rimliga. Normalt gör sammanhanget att vi vet vilken tolkning som är den avsedda. Men givetvis kan det uppstå tolkningsproblem och missförstånd ibland. Finns det uppenbara sådana risker får man formulera sig lite tydligare.

Några mer entydiga formuleringar är "Jag är hemma vid 8" (som företrädesvis tolkas som att vederbörande är hemma från och med kl. 8) respektive "Jag är hemma fram till 8".

Jan Swanlund

Majestätiskt plural

Jag arbetar med översättning av en engelsk text där *We* och *Us* används med syftning på en person för att framhäva en värdigare form/ställning. I det här fallet passar det att översätta med *Vi* respektive *Oss*.

Men skall meningsbyggnaden i övrigt följa plural eller singular? Det tycks finnas argument för båda

alternativen. Tilläggas bör att texten är cirka 140 år gammal.

Heter formen *pluralis majestätis*?

Roland Stenberg

Svar: Det heter *pluralis majestatis*. Med det avses att en härskare förr i världen omtalade sig själv som *vi*. Detta var ursprungligen ett uttryck för att han talade i folkets namn. Senare kom det att bli det konventionella uttryckssättet för att markera makt. Även i andra sammanhang kan *vi* användas. En författare kan skriva så, ibland som en gest av blygsamhet, för att slippa säga *jag*, ibland för att göra läsaren delaktig. Likaså var det vanligt förr bland läkare och sjuksköterskor att använda det i tilltal till en patient. På så sätt kunde de dels markera medkännande och en sorts delaktighet, dels slippa välja mellan två onda ting: tilltalspronomenet *Ni* och omskrivningar som *fru Anderson*; att välja *du* var förr inte möjligt, om man inte kände personen närmare och hade lagt bort titlarna.

Oavsett vem som använder det och i vilket syfte, så medför det att bestämmningar skall sättas i plural: "Vi är inte roade",

sade drottning Victoria. Eller om man vill gå ett steg till och sätta verbet i plural: "Vi äro inte roade", sade drottning Victoria. Men då gäller det att man behärskar verbens pluralformer, annars är det bättre att låta bli.

Birgitta Lindgren

Golf eller Gulf?

Jag har en fråga angående den förändrade stavningen av *golf* i samband med Persiska viken som numera efter den amerikanskledda interventionen i Kuwaitkriget ofta benämns *Gulfen*.

Olika sammansättningar med *gulf* finns i både NE:s uppslagsbok och i NE:s ordbok, t.ex. *gulfstaterna* och *gulfkriget*. Det tycks som om Persiska viken har förvärvat *gulf* som ett egennamn skilt från *golf* som geografiskt ord. Detta känns dock märkligt. Antingen envisas vi med att skriva *golf* eller så ändrar vi och skriver *gulf*, så man slipper skriva meningar som: "Gulfen, eller Persiska viken, är en golf." På sätt och vis hade det varit positivt om denna typ av havsvik kunde särskiljas från spelet golf. Men i konsekvensens namn borde i så fall även andra fenomen som

FRÅGOR & SVAR

har *golf* i namnet påverkas. Den i skolundervisningen så omhuldade *Golfströmmen* borde benämnas *Gulfströmmen*, Mexikanska *gulfen* borde bli den vanliga stavningen o.s.v.

Jag undervisar vid universitet och högskolor om Mellanöstern och börjar känna mig villrådig. Bör jag vara progressiv och skriva *gulf* (som två tredjedelar av mina studenter gör) eller bör jag vara mer språkligt konservativ och lära mina studenter att *gulf* är en anglicism utan framtid som geografisk benämning?

Jonas Otterbeck, lektor,
Malmö högskola

Svar: Substantivet *golf* bör även fortsättningsvis ha denna form, när det står som generell beteckning för 'havsvik', liksom när det ingår i namn som *Mexikanska golfen* och *Golfströmmen*. Risken för förväxling med *golf* som sportterm är nog i det närmaste obefintlig.

Den aktuella viken bör få behålla sitt hävdvunna svenska namn, *Persiska viken*. Den yngre benämningen *Gulfen* borde alltså kunna undvikas. Jag kan egentligen inte se något skäl till att man skall använda den. Kriget kan och bör vi i

princip kalla för "Kuwaitkriget" eller "kriget vid Persiska viken", och staterna bör kallas "staterna vid Persiska viken". Att *gulf* kommit att ingå i benämningar som *gulfkriget* och *gulfstaterna* och att dessa sannolikt även fortsättningsvis kommer att dyka upp åtminstone som rubrikord i dagspressen, får vi däremot finna oss i.

Claes Garlén

Lagom fantasifullt

Hur är det nu med *lagom*?! Elof Hellquist säger i sin etymologiska ordbok att *lagom* som adverb är dativ plural av *lag* i betydelsen 'rätt ställning eller förhållande', bildat som adverb i likhet med *stundom* till *stund* o.s.v.

Men så här står det på en webbplats (inte Språknämndens) som behandlar språkfrågor: "*Lagom* kommer från vikingarnas tid. De drack något som kallas mjöd. Mjödet fylldes upp i ett stort kärl, och detta kärl skulle sedan passera varje individ som satt runt bordet. För att någon inte skulle dricka för mycket sade man 'Lag om'. Med detta menade man att det skulle

räcka till alla, alltså lät oss dricka *lagom*".

Har Hellquist blivit föråldrad eller är detta ett fall av folketymologi?

Louise Hamilton

Svar: Hellquist har fortfarande rätt, och det som sägs i citatet är fel. Det är exempel på folketymologi. Den som påstår att *lagom* kommer av *lag om* måste först göra troligt att man använde uttrycket *lag om* när man skickade runt kannan, därefter visa att sammandragningen till ett ord är rimlig och till slut förklara varför det kunde komma att betyda 'passande stor mängd e.d.'.

Birgitta Lindgren

Per capsulam

I ett protokoll angående styrelsemöten används uttrycket *per capsulam*. Vad innebär detta?

Kersti Lagergren

Svar: Med uttrycket *per capsulam* avses att mötet har hållits utan att styrelsens ledamöter har träffats. De har exempelvis konfererat per telefon eller brevledes och skickar därefter runt

FRÅGOR & SVAR

protokollet för samtligas underskrift. Ursprungligen skickades sådana protokoll – och andra försändelser – i en behållare, kapsel, därav det latinska uttrycket *per capsulam*, ordagrant: 'genom kapsel, med hjälp av kapsel'.

Claes Garlén

Ironi eller sarkasm?

Vi diskuterade betydelsen av dessa två ord utan att komma till någon slutsats, och undrar därför vad skillnaden mellan ironi och sarkasm egentligen är.

Rikard Jensen

Svar: I Nationalencyklopedins ordbok förklaras *ironi* så här: 'skenbart uttryck för uppskattning, som i verkligheten innebär kritik eller hån', och *sarkasm* så här: 'yttrande som innehåller skarpt ironisk eller hånfull kritik, vanl. av föga konstruktivt slag'.

Lite enkelt kan man säga att sarkasm är grövre, elakare och hånfullare än ironi. Men sedan kan åsikterna gå isär om vad som förtjänar att kallas sarkasm och vad som bara är ironi. Mottagarna kan ju vara olika känsliga.

Om min granne lånar min gräsklippare och inte lämnar igen den inom rimlig tid, kan jag säga: "Det verkar som om du verkligen uppskattar min gräsklippare." Det tycker åtminstone jag kan kallas ironi.

Om jag sedan fortsätter: "Hoppas att den inte står i vägen i ditt garage. Säg bara till om du vill ha garagehyra för den. Men du kanske tänkte se om den också funkar som snöslunga?" så tycker jag att det hela övergått till sarkasm.

Birgitta Lindgren

Amma eller dia

Jag har en fråga angående orden *amma* och *dia*. Jag tycker att ordet *amma* endast beskriver det den ammande kvinnan gör, medan barnet *ammars*. Likaså anser jag att ordet *dia* bara beskriver det barnet eller djurungen gör, medan modern eller amman *ger di*.

Väldigt ofta hör man dock att folk säger att barnet ammar. För mig låter det heltokigt, men jag har hört folk som anser att båda verben kan beskriva såväl det modern gör som det barnet gör.

Modern ammar = modern

ger barnet bröstmjölk (rätt, tycker jag)

Barnet diar = barnet suger på moderns bröst (rätt, tycker jag)

Modern diar = modern ger barnet bröstmjölk (fel igen, tycker jag)

Barnet ammar = barnet suger på moderns bröst (jättefel, tycker jag)

Kajsa Nordström

Svar: Nej, märkligt nog är det ingen ordning på de här orden, trots att man tycker att det vore viktigt att skilja på de två funktionerna att ge och få di.

Verbet *dia* betydde

Denna dubbla betydelse hos *dia* är allmänt accepterad.

ursprungligen bara 'få di'. Men det kom ganska snart att även användas om att 'ge di', troligen till följd av en sammanblandning med det nu försvunna verbet *dägga*. Denna dubbla betydelse hos *dia* är allmänt accepterad.

FRÅGOR & SVAR

Eftersom *dia* nästan enbart används om djur, ställer den sällan till med några tolkningsproblem. Jämför följande satser: "Kalvarna diar fortfarande", "Kattmamman låg i solen och diade sina ungar".

Verbet *amma* däremot betyder enligt ordböckerna bara 'ge di'. Men som vi vet så används det också om det som barnet gör. Ordboksredaktörer och språkvårdare accepterar det inte lika lätt som den dubbla betydelsen hos *dia*. Anledningen är säkerligen att *amma* nästan enbart används om människor. Här kan det lättare uppstå förvirring. "Hanna ammar fortfarande." Är det mamman eller barnet som är Hanna? "Min flicka ammade bara en månad." Menar man att flickan som barn inte amrades mer än en månad eller var det som vuxen, som mor, som hon inte gav sitt barn di mer än en månad? Men för det mesta är det nog inget problem, och det är därför språkbruket har uppstått.

Visst kunde det vara önskvärt med en rejäl betydelseuppdelning i stil med *dia* 'suga', och *amma* 'ge di'. Men det tycks finnas en stor motvilja mot att använda *dia* om människor, eftersom man förknippar det

med djur, och många tycker det verkar lite tillgjort att använda *amma* om djur.

Vi bör alltså acceptera *amma* i betydelsen 'få di' när det inte finns risk för missförstånd.

Birgitta Lindgren

Kollegor

För 30 år sedan använde jag mig i ett radiosammanhang av pluralformen *kollegor*. Jag fick efteråt en utskällning av producenten, en äldre journalist, för att jag inte sagt *kolleger*. Mina lama protester med hänvisning till att jag trodde att här gällde samma regler som för *flicka* (*flickor*), *gata* (*gator*), d.v.s. en värdad pluralform hjälpte inte.

Detta gjorde ett så djupt intryck på mig att jag sedan dess lystrar till när folk i tv och radio uttalar *kollega* i pluralis. Där kan man höra både *-or* och *-er*. Tycker mig därvid märka att de som vill uttrycka sig korrekt, myndighetspersoner och liknande, ofta säger *kollegor*. Däremot tycks äldre personer inom medierna (med språkinsikt?) säga *kolleger*.

Den upplaga av Svenska Akademiens ordlista (1986)

som jag har anger båda formerna men sätter *kolleger* först, vilket kanske skall tydas som förstahandsval? Måhända hade radioproducenten rätt i sin utskällning (men han hade inte behövt ta i som han gjorde).

Glömmer det aldrig – eller skall jag göra det?

Svar: Formen *kollegor* är den som helt följer svenskans regler för plural av utrumord på *-a*. Det gäller inte bara inhemska ord som *flicka* och

Det är nu dags att äntligen förklara formen *kollegor* helt acceptabel och helt korrekt.

gata utan i allmänhet även inlånade ord, t.ex. *kyrka*, *mamma*, *pizza*, *petita*. Det är därför märkligt att just ordet *kollega* visat sig så motståndskraftigt mot denna regel. Det har länge hävdats

FRÅGOR & SVAR

att endast *kolleger* duger som plural. Den skulle väl ligga något så när nära den latinska pluralformen *collegae*. Eftersom detta ord åtminstone tidigare hörde till den lärda sfären, värnade många tydligen här om den speciella böjningsformen.

I tal var det tidigare ännu vanligare än i dag att pluraländelsen *-or* försvagades till *-er*. Det innebar att de flesta sade *kolleger*, liksom de exempelvis sade *gator* och *mammer*. Men när ordet skulle skrivas, skrev några *kollegor*, eftersom de inte kände till specialregeln för plural av *kollega*. Och på samma sätt i talet; när man skulle tala värdat, blev det *kollegor* liksom *gator* och *mammor*. De som tillägnat sig specialregeln om *kollega* ondgjorde sig över detta och tyckte att det lät och såg obildat ut med *kollegor*.

Men det finns ingen anledning att klandra formen *kollegor*. Den har funnits i Svenska Akademiens ordlista sedan 1973 men varit lite undanskuffad. Även i den 12 upplagan (1998) står den efter *kolleger*, och fortfarande dominerar *e*-formen över *o*-formen i tidningarna. Det är nu dags att äntligen förklara formen *kollegor* helt acceptabel och helt korrekt. Hoppeligen

kommer den i nästa upplaga av Svenska Akademiens ordlista att stå före *e*-formen.

Birgitta Lindgren

Vad är pannkaka?

Skulle ni definiera pannkaka med sylt och grädde som en huvudrätt eller som en efterrätt? Finns det några kriterier som måste uppfyllas för att en maträtt ska klassas som huvudrätt respektive efterrätt?

Daniel Carlsten

Svar: Kriterierna som måste uppfyllas för att en maträtt ska klassas som huvudrätt respektive efterrätt kan nog variera. Följande definitioner är hämtade från Svensk ordbok (Norstedts):

huvudrätt: stor och viktig rätt under en måltid (som också innehåller andra, mindre rätter)

efterrätt: maträtt som avslutar måltid (vanligen söt eller läskande)

Utifrån dessa definitioner kan man nog tänka sig mer eller mindre typiska huvud- eller efterrätter.

Vanligtvis betraktas nog pannkakor med sylt och grädde som en efterrätt. Från Nationalencyklopedin

hämtar jag följande uttalande om pannkaka: "Den kan serveras som dessert med sylt eller som entrérett med en fyllning." Det är emellertid lätt att tänka sig sammanhang där pannkakor med sylt får utgöra huvud-

När pannkakorna serveras tillsammans med ärtsoppa kan det nog betraktas som en del av två i en huvudrätt.

rätten i en måltid. Restaurangernas barnmenyer och grundskolans matsedlar skvallrar också om att pannkakor kan ses som huvudrätt. Och när pannkakorna serveras tillsammans med ärtsoppa kan det nog också betraktas som en del av två i en huvudrätt.

Martin Ransgart

FRÅGOR & SVAR

Få, fåtal, fåtalig

Häromdagen skulle jag skriva ett meddelande till föräldrarna till barnen i min skolklass. Jag blev tveksam vid meningen "De fåtal föräldrar som inte kan komma får ett särskilt brev". Ska man skriva *de fåtal* eller *det fåtal*?

Lena

Svar: Skriv *det fåtal föräldrar*. *Fåtal* är ett substantiv i ental och huvudord i frasen *det fåtal föräldrar*. Ordet *det* bestämmer alltså *fåtal*, inte *föräldrar*. Det går att stryka *föräldrar* och skriva *det fåtal som inte kan komma*. *Fåtal* fungerar här på samma sätt som *antal*: *det antal människor som måste flytta* eller *det antal som måste flytta*.

Man ser ibland meningar som "Ericson är ett av de fåtal bolag som inte köpt licens" eller "hon är arg på de fåtal som inte skötte sig på tåget till Bryssel". I dem används substantivet *fåtal* som adjektivet *få* eller adjektivet *fåtalig*. Det är en sammanblandning som bör undvikas. Man skriver antingen *ett av de få/fåtaliga bolag*, *de få/fåtaliga föräldrar* eller *ett av de fåtal bolag, det fåtal föräldrar*.

Någon betydelseskilnad finns knappast mellan *de få*

och *det fåtal*. Däremot används *fåtaliga* ofta på ett lite annorlunda sätt, nämligen för att ange en egenskap hos en grupp: *den fåtaliga publiken* betyder att publiken bestod av ett litet antal personer. Men *fåtalig* kan dessutom användas på samma sätt som *få*. Frasen *fåtaliga klasser* är därför tvetydig; den kan betyda både 'klasser med ett litet antal elever' och 'ett litet antal klasser', medan *få klasser* eller *ett fåtal klasser* alltid betyder 'ett litet antal klasser'.

Att *fåtalig* ofta beskriver en egenskap hos en grupp är orsaken till att adjektivet ibland kan låta lite konstigt tillsammans med individbeteckningar; många skulle dra sig för att skriva *fåtaliga föräldrar*. Det är dock inte fel att använda *fåtalig* på det viset.

Olle Josephson

Ordföljd

I ett redigeringsprov för blivande läkarsekreterare förekom meningen "För en vecka sedan besökte oss en journalist från lokaltidningen". När jag rättade proven upptäckte jag att nästan alla elever hade flyttat *oss* så att det stod antingen

efter *journalist* eller sist i meningen. Jag hade inte tänkt på saken när jag gjorde provet. Vad är rätt?

Svensklärare

Svar: Alla tre alternativen är alldeles utmärkt svenska. Det svaret kunde räcka, men frågan lockar till en liten grammatikövning.

Objektsformer av personliga pronomen (*mig, dig, honom, henne, den, det, oss, er* och *dem*) kan allmänt sett placeras på fler ställen i en sats än andra ord och fraser med objektsfunktion. Att *oss* i detta fall kan

Var man väljer att placera *oss* beror på vilket nyhetsvärde man tillmäter ordet.

placeras både efter *journalist* och sist i satsen beror dock främst på att *från lokaltidningen* kan fungera på två sätt. Antingen är frasen ett

FRÅGOR & SVAR

attribut, d.v.s. en direkt bestämning till *en journalist*. Då behandlas *en journalist från lokaltidningen* som en sammanhållen enhet, och vi stoppar inte in något *oss* i den. Men kommer *oss* direkt efter *journalist* förvandlas *från lokaltidningen* snarast till ett adverbial. (Det kan ske också på andra sätt, t.ex. genom att *från lokaltidningen* får inleda satsen.)

Att *oss* kan stå direkt efter *besökte* beror mer direkt på objektspronomens större rörlighet. Det går t.ex. att säga eller skriva både *jag såg henne inte* och *jag såg inte henne*, men byter man ut *henne* mot exempelvis ett personnamn måste det komma efter *inte*. Likaså kan ett obetonat objektspronomen komma före ett långt och betydelsefullt subjekt som i meningen från läkarsekreterarprovet. Men ändrar man *oss* till något mer innehållstungt, t.ex. *vår arbetsplats*, måste den frasen komma efter *journalist* eller ännu hellre sist i satsen.

Var man väljer att placera *oss* beror på vilket nyhetsvärde man tillmäter ordet. Ju nyare informationen i frasen är och ju viktigare den är i satsammanshanget, desto större blir vår benägenhet att placera den mot satsens slut. Om man prövar de olika

placeringarna av *oss* i frågeställarens mening, kan man nästan höra att ju närmare satsslutet som pronomen kommer, desto viktigare blir det att det var just *oss* som man besökte.

Olle Josephson

Enordsfråga

Arbetet med en språkvetenskaplig rapport behöver vi använda ordet *enordsförslag* eller *ettordsförslag*. Vad heter det? *Ettårskontrakt*, *enpartisystem*, *enplansbus*, *ettöreskola* – vi får inte någon riktig klarhet i vilket mönster som råder. Finns någon huvudregel?

Mats och Maria

Svar: Det bör heta *enordsförslag*. Man kunde tycka att *ettordsförslag* är den naturliga formen eftersom både *ord* och *förslag* är t-ord. Huvudregeln är dock att man använder den oböjda formen *en* i sammansättningar av detta slag. Förleden i en sammansättning böjs normalt inte efter nästa ords genus. Det heter t.ex. *höghustak* eller *långbordsförråd*, inte *högtustak* och *långtbordsförråd*. Därför är också former som *enpartisystem*,

stem, *enplansbus* och *enbarnshushåll* att föredra. Undantaget är sådana sammansättningar där det andra ordet är ett t-ord som nästan alltid bestäms av en taluppgift; *öre* och *år* är typiska exempel. Där blir förleden *ett-* också när efterleden är ett n-ord: *ettöreskola*, *ettårsbyra*.

Det bör tilläggas att regeln inte är absolut.

Det heter t.ex.
höghustak eller
långbordsförråd,
inte *högtustak*
och *långtbordsförråd*.

Svenska Akademiens grammatik (del 2, s. 43–44) nämner ord som *ettgrepsblandare* och *ettbetygskurs*, och påpekar att även *ettpartisystem* och *ettbarnsfamilj* är möjliga. Men man kommer mycket långt med att följa huvudregeln.

Olle Josephson

Mottagaranpassning är mer än tilltalsord

CATHARINA NYSTRÖM

Hur skriva begripliga och lättillgängliga myndighetstexter? Ett par slagordsmässiga hållpunkter: mottagaranpassa, snitsla med metatext, tänk på perspektivet! Det skriver Catharina Nyström, språk- och textforskare från Uppsala som utvärderat begriplighet i myndighetstexter. Undersökningen redovisades av Statskontoret hösten 2001.

Statskontorets utvärdering genomfördes på uppdrag av Justitiedepartementet som angav att utvärderarna skulle utforma ett diagnosinstrument "för att bedöma kvaliteten i några vanliga texttyper hos myndigheter". Ordet *diagnosinstrument* framkallar gärna bilden av en liten behändig möjäng som kan föras över textytan och därefter visa textens begriplighet som ett värde på en skala. Möjligen finns det också förhoppningar om att begriplighet skulle gå att mäta på ett sådant sätt, men det är knappast möjligt.

En texts begriplighet beror av många faktorer: innehållets svårighetsgrad, textens språkliga utformning, ett tydligt samband mellan texten och den kontext som den ska fungera i, samt läsarens förkunskaper, förväntningar och läsmål. En fullständig begriplighetsbedömning med hänsyn tagen till alla dessa faktorer blir en ganska komplicerad och omfattande procedur. I praktiken tvingas man därför begränsa sig till att väga in faktorer som tidigare forskning har visat vara de mest betydelsefulla för begripligheten.

Det diagnosinstrument som konstruerades inom utvärderingens ram skulle inte bara mäta begriplighet; det skulle också vara någorlunda pedagogiskt så att det efter avslutad utvärdering kunde användas som bedömningsinstrument vid nyproduktion av texter. Med utgångspunkt i ett urval aktuella myndighetstexter konstruerade vi därför ett frågeschema som vi hoppades skulle fånga in de vanligaste begriplighetsproblemen.

Utvärderingen omfattade tre vanligt förekommande texttyper – broschyrer, förvaltningsbeslut och rapporter – och vi formulerade därför tre olika texttypsspecifika frågescheman. Dessa testades sedan av 30 myndighetsskribenter på nio utvalda texter, tre av varje texttyp. Utfallet av denna utprövning har legat till grund för utvärderingens slutsatser om begriplighet i myndighetstexter, men också för en revision av diagnosinstrumenten. Antalet frågor har reducerats och de tre diagnosinstrumenten har sammanförts till ett enda. Förhoppningsvis ska det kunna vara till hjälp vid textproduktion, så att inte alltför svåra texter slipper ut från myndigheterna.

Det färdiga *Klarspråkstestet* finns att läsa på <<http://www.justitie.regeringen.se/klarsprak/klarsprakstest>> Testet är indelat i fem avdelningar: *mottagaranpassning*, *huvudbudskap*, *textstruktur och textbindning*, *meningar* samt *ord och fraser*. Var och en av avdelningarna innehåller ett antal frågor som besvaras med något av svarsalternativen ”ja”, ”tveksamt” eller ”nej”. I avdelningen mottagaranpassning frågas bland annat efter om texten har ett tydligt och konsekvent direkt tilltal till läsarna och om information presenteras ur läsarnas perspektiv. Frågor om huvudbudskap gäller om rubriken är lämpligt vald i förhållande till budskapet och om huvudbudskapet är väl framhävt.

Avdelningen textstruktur och textbindning är den mest omfattande och rör till exempel disposition, hänvisningar

inom texten, styckeindelning och bruk av bindeord. Det övergripande syftet med frågorna är förstås att avgöra om den text som testas är välorganiserad, sammanhängande, lätt överblickbar och lätt för läsaren att hitta i.

De tre första avdelningarna i testet innehåller en hel del frågor som kan kännas nya och ovana, medan de två sista rör frågor som sedan länge diskuterats i språkvårdssammanhang. När det gäller meningar efterfrågar testet meningslängd, vänstertygd och förekomst av långa inskott. På ordnivå testas bland annat förekomst av så kallade skrytfenor: sådana som hängs på när till exempel *lokaler* blir till *lokalutrymmen*.

För var och en av avdelningarna ger testet ett omdöme: mindre begriplig, begriplig eller mycket begriplig. I avslutning till omdömena finns också tips för vidare bearbetning. Meningen är ju att man med hjälp av Klarspråkstestet ska kunna omarbeta sin text så att den till slut får goda omdömen för var och en av de fem testade nivåerna.

Kanslispråk på retur

Utvärderingen har inte gett några överraskande resultat utan bekräftar säkert många antaganden om myndighetsskrivandet.

Den myndighetsspråkvård som har bedrivits under de senaste tio–femton åren har ägnat stor möda åt att komma till rätta med den kanslispråkliga stilen i myndighetstexterna. Man har arbetat till ex-

Långa meningar
är som för lång
sytråd på nålen.
Det kan gå bra
men knutar sig
gärna.

empel med att rensa ut ålderdomliga och svårbegripliga ord. Glädjande nog visar utvärderingen att detta arbete har gett resultat. I de få fall då svårbegripliga ord förekommer i de undersökta myndighetstexterna är det snarast frågan om skönhetsfläckar i fungerande texter. Den s.k. *Svarta listan* som upptar ord som bör ersättas (se Klarspraksgruppens hemsida) har alltså varit framgångsrik. På några myndigheter har man nu också upprättat egna sådana listor med förvaltningsspecifika ord som är mindre lämpliga att använda.

Mindre framgångsrik har kampen mot kanslispråket varit på meningsnivå. Myndighetsspråkvården har länge uppmanat till korta meningar. Det råder också stor medvetenhet om vikten av att skriva korta meningar. Trots detta är det lätt att hitta mycket långa meningar i dagens myndighetstexter. Det är i det här avseendet stor skillnad mellan de olika texttyperna. Broschyrernas genomsnittliga meningslängd ligger runt 15 ord och rapporternas mellan 15 och 20 ord per mening. De extremlånga meningarna finns oftast i förvaltningsbesluten; det beslut som har längst meningar har i genomsnitt drygt 30 ord per mening! Nedanstående mening – ett enstaka exempel från en i övrigt mycket väl bearbetad text – har 43 ord.

De av dig angivna skälen för att helt eller delvis bevilja eftergift av fordran till försäkringskassan till den del som avser ränta på den uppkomna fordran är enligt Riksförsäkringsverkets mening inte sådana att eftergift enligt 17 § hantering av statliga fordringar kan beviljas.

I en mera läsbar version skulle texten möjligen kunna ser ut så här:

Du har begärt att få eftergift av for-

dran till försäkringskassan till den del som avser ränta på den uppkomna fordran. De skäl som du anför är dock inte sådana att Riksförsäkringsverket kan bevilja eftergift av fordran enligt 17 § hantering av statliga fordringar.

Förvaltningsbesluten vilar tungt på lagspråkets grund och de skrivande handläggarna måste ofta citera eller redovisa relevanta lagrum. Det är en förklaring till att meningarna blir så långa. Det råder ingen tvekan om att riktigt långa meningar försvårar läsbarheten. Långa meningar ökar också risken för felkonstruktioner. Det är i princip samma risk med att skriva långa meningar som med att ta för lång sytråd på nålen när man ska sy. Visst kan det gå bra, men hur ofta händer det inte att det knutar sig?

Det är svårt att komma med någon entydig rekommendation för hur lång en mening får vara. I diagnosinstrumentet använder vi 35 ord som övre gräns för en menings längd. Den gränsen är generöst satt. I praktiken kan man nog säga att man bör ha ganska goda skäl för att låta en mening bli längre än 25 ord. Om man måste skriva långa meningar kan man ändå underlätta för läsaren genom att ställa upp meningen i punktform eller använda sig av ordningsuttryck (*för det första ...*) om det är fråga om uppräkninng. Sådana läsarvänliga strategier är det alltför ont om i de undersökta texterna.

Snitsla för läsaren!

Den största bristen i de undersökta texterna är anpassningen till mottagaren. Att anpassa sin text till mottagaren är inte så lätt. Särskilt inte när mottagargruppen omfattar många mottagare med skiftande förkunskaper och när stoffet är svårt, som till exempel när det gäller skatt och för-

säkringar. Möjligen finns det också en viss motvilja hos läsarna när det gäller att ta till sig innehållet; det är åtminstone min egen erfarenhet som mottagare av myndighetstext. Myndighetsskribenterna har alltså många krav att bemästra, och det kan givetvis bidra till att förklara att mottagaranpassningen inte alltid fungerar som den ska.

Att skriva mottagaranpassat innebär bland annat att vägleda läsaren genom texten, att ge henne eller honom explicita anvisningar om hur texten ska läsas. Sådan *metatext* saknas nästan helt i det undersökta materialet. Ett av de fåtaliga exemplen har jag hämtat från en broschyr om kvicksilverhantering som Naturvårdsverket har gett ut. Där har man på det första uppslaget en kort text om broschyrens disposition:

På följande sidor har vi samlat fakta om kvicksilver och vad som kan göras för att komma till rätta med problemen. Mycket görs redan runt om i Sverige – se sid 10. Goda skäl för att komma igång ges på sid 4 där vi redovisar miljöproblemen med kvicksilver. En checklista med råd och anvisningar finns på sidorna 12–13 och för den som vill veta mera ger vi litteratur- och regelhänvisningar längst bak.

Den här sortens presentation av textens uppläggning gör det lättare för läsaren att orientera sig i texten, men metatextuella hänvisningar till läsaren kan se ut på många olika sätt. Förutom det slags presentation av dispositionen som visats här kan man tänka sig enklare hänvisningar av typen *i nästa kapitel, under rubriken X*.

Rubriker är ett slags vägledningssignaler för läsaren, och också dessa får kritik i utvärderingen. Av en bra rubrik kan man begära att den är självbärande, dvs. att den

är begriplig utan sin kontext, och att den är rättvisande för det innehåll som presenteras under den. Det är framför allt på den första punkten som myndighetstexternas rubriker får kritik: de är inte tillräckligt informativa. Underrubriker av typen *Allmänt, Övrigt* eller *Mera om X* tillför egentligen ingenting. I något fall får också rubriker kritik för att de inte överensstämmer med innehållet. Det är självklart att sådana rubriker mera stjälpär än hjälper.

Blotta förekomsten av underrubriker har betydelse för läsarens upplevelse av organisation i texten. Det blir tydligt i den del av utvärderingen som rör förvaltningsbeslut. De beslutstexter som är indelade i underavdelningar bedöms som mera läsbara än det beslut som saknar sådan indelning. Också i så korta texter – inget av besluten är längre än en och en halv A4-sida – kan det alltså vara rimligt att ha underrubriker.

Tilltal och perspektiv

När man diskuterar myndighetsspråkvård kommer man ofta in på frågan om tilltalsord. Det förs en återkommande – och livlig – diskussion om hurvida man bör skriva *du, ni* eller *Ni*. (För aktuella rekommendationer se *Myndigheternas skrivregler* s. 29.) Frågan om tilltalsord är givetvis viktig, men utvärderingen har övertygande visat att ett klokt och konsekvent bruk av tilltalsord inte är tillräckligt för att mottagaren ska känna sig tilltalad. De undersökta texterna får i stort sett genomgående kritik för att de inte tar mottagarens perspektiv – och perspektivet är kanske det allra viktigaste för att man som mottagare ska känna sig tilltalad.

Mottagarperspektiv handlar i grund och botten om att försöka sätta sig in i

mottagarens situation. Den bästa metoden för att läsaranpassa en text är därför att låta någon eller några personer som ingår i den tilltänkta mottagargruppen läsa igenom texten och komma med synpunkter. Den metoden, med s.k. fokusgrupper som testläsare, används också i ökad utsträckning vid broschyrproduktion. När det gäller texter som har färre mottagare är det väl rimligare att man försöker se sin mottagare framför sig, och att man föreställer sig vilka frågor det är hon eller han vill ha svar på i texten.

Mottagarperspektiv kommer till uttryck till exempel i informationsurval. Flera av de undersökta texterna får kritik för att de presenterar för mycket information, eller för att informationen inte är helt relevant för mottagarna så att de inte får svar på sina frågor. Om texten har mottagarperspektiv eller myndighetsperspektiv blir också synligt i ordvalet. I utvärderingen ingick bland annat en broschyr om tandvårdsförsäkringen där *tandläkare/tandhygienist* ibland omtalas som vårdgivare. Det är ett tydligt exempel på hur myndighetsperspektiv slår igenom i en text. Vi som går till tandläkare eller tandhygienist tänker väl aldrig på dem som vårdgivare?

Samtliga undersökta texter uppfattas av bedömarna som att de presenterar avsändaren tydligare än mottagaren. Så måste det kanske vara, men ofta skulle det underlätta för läsare av massutskick med en liten informationsruta där det framgår vilka som är textens tilltänkta läsare. Det känns alltid bra att veta varför man har fått en viss broschyr eller folder.

Är vi ense?

Utvärderingens slutrapport har fått titeln *På väg mot ett bättre myndighetsspråk*, och

det sammanfattar ganska väl dagsläget. Mycket har förändrats sedan Språkvårdsprojektet i början av 1990-talet, som i många avseenden är en utgångspunkt för dagens myndighetsspråkvård. (Se *Visst går det att förändra myndighetsspråket!*) En hel del återstår ändå att göra. Det krävs fortsatt stora ansträngningar på myndighetsspråkvårdens område, inte bara för att förändra texterna, utan också för att förändra attityderna till språkvård.

Utvärderingen har visat att det knappast råder någon enighet om hur ett gott myndighetsspråk ska se ut. Inte heller är det så att alla med entusiasm omfattar idén om att ett begripligt myndighetsspråk är viktigt och eftersträvansvärt. Statskontoret har därför i sin slutrapport rekommenderat att frågan om attityder till språkvård och till ett begripligt myndighetsspråk undersöks. En första förutsättning för att vi ska kunna komma ännu längre på vägen mot det goda myndighetsspråket är ju att vi är ense om vart vi är på väg. ■

LITTERATUR

Klarspråkstestet, 2002: <<http://www.justitie.regeringen.se/klarsprak/klarsprakstest>>

Myndigheternas skrivregler. Femte utökade upplagan. Ds 2001:32. Statsrådsberedningen, Stockholm.

På väg mot ett bättre myndighetsspråk. Statskontoret 2001:18. Stockholm.

Visst går det att förändra myndighetsspråket! En rapport från Språkvårdsprojektet. Ds 1993:61. Finansdepartementet, Stockholm.

Grey ice är inte grå is

ANNA-LENA BUCHER

Terminologi är en central men samtidigt mycket speciell del av språkvården. Vad skiljer en termdefinition från en vanlig ordboksförklaring? Hur väljer man den korrekta termen vid översättning? Anna-Lena Bucher är vd för Terminologicentrum TNC.

I hela Norden talas det i dag mycket om konsekvenserna av att de nordiska språken utsätts för påverkan från engelskan och risken för att vissa domäner helt förloras åt det engelska språket. Naturvetenskaplig forskning brukar vara den domän som särskilt anses vara i farozonen, eftersom litteratur och avhandlingar författas på engelska. Detta gäller i stor utsträckning även andra domäner inom medicin och teknik. Om det finns ändamålsenliga och väl fungerande svenska termer, så är det givetvis lättare att tala och skriva om ett ämne på svenska. Därför har terminologiskt arbete alltid haft en

förebyggande effekt mot domänförlust.

Terminologiarbete baseras på terminologiläran, som växte fram som en ny vetenskapsgren på 1920-talet i spåren av den stigande industrialiseringen, specialiseringen och internationaliseringen. Terminologiläran är tvärvetenskaplig och har inslag av kunskapsteori, logik, informationsvetenskap och språkvetenskap (främst lexikologi och semantik), d.v.s. sammanhang där man velat beskriva, strukturera och överföra kunskap.

Kännetecknande för terminologiläran är att *begreppet* sätts i centrum. Begreppet är det element i tänkandet som människan kategoriserar och strukturerar verkligheten med. För att nå enighet om terminologin inom ett område, måste man analysera dess begrepp. Det gör man genom att studera de inbördes relationerna mellan begrepp, referenter (företeelser i den verkliga världen), termer (de språkliga uttryck som benämner begreppet) och definitioner (språkligt utformade be-

greppsbeskrivningar som bland annat drar gränsen mot andra begrepp).

Terminologiarbete utförs ofta i projektform i en grupp som består av både fackmän och terminologer. Det är absolut nödvändigt för begreppsanalysen och begreppspreciseringen att ett terminologiprojekt bedrivs i nära samarbete med fackfolk – endast fackmännen har ju den nödvändiga kunskapen om fackområdet. Terminologerna bidrar i arbetet med sina kunskaper i terminologilära och terminologiarbetets metoder och principer.

Som exempel på hur man kan precisera och dra gränser mellan näraliggande begrepp följer här definitioner av några begrepp för olika hustyper:

bostadshus hus som till övervägande del innehåller bostäder
flerbostadshus bostadshus med minst tre bostadslägenheter
småhus bostadshus som innehåller högst två bostadslägenheter

(Källa: TNC 95 Plan- och byggtermer)

Om man slår upp dessa termer i Nationalencyklopedins ordbok (NEO), en allmänspråklig ordbok, får man veta följande:

bostadshus byggnad som huvudsakligen innehåller en eller flera bostäder

flerfamiljshus byggnad med lägenheter för flera hushåll

(termen *flerbostadshus* saknas i NEO)

småhus (mindre) enfamiljshus

I förhållande till NEO

- slår den terminologiska definitionen fast att ett bostadshus verkligen är ett hus; *byggnad* står för ett vagare begrepp som inte definierats i plan- och bygglagen, och det är därför inte lämpligt att här använda *byggnad* som överterm. I allmänspråket fungerar dock *byggnad* och *hus* som synonymmer, och det är inte alls orimligt att *byggnad* används i NEOs definition av *bostadshus*.

- redovisas gränsdragningen mellan de näraliggande begreppen *flerbostadshus* och *småhus* mer precist i de terminologiska definitionerna (i antal bostäder).

- har den terminologiskt utarbetade ordlistan medvetet valt termen *flerbostadshus*, som tydligt indikerar det bakomliggande begreppet. I allmänspråket är den termen sällan förekommande, och det är därför naturligt att NEO i stället har *flerfamiljshus*, som är vanligare.

- skiljer sig den terminologiska definitionen av småhus på en viktig punkt:

En terminologisk ordlista och en allmänspråklig ordlista tjänar olika syften; det är inte fråga om att den ena är bättre än den andra.

småbus i allmänspråket innehåller en bostad, i fackspråket upp till två.

Sammanfattningsvis kan man säga att de terminologiska definitionerna visar medvetna och tydliga gränsdragningar, vilket svarar mot det behov av entydighet som finns inom branschen. En terminologisk ordlista och en allmänspråklig ordlista tjänar olika syften; det är inte fråga om att den ena är bättre än den andra.

Översättare som arbetar med fackspråkliga texter måste kunna hantera facktermer på rätt sätt. Det är en process i flera steg: att identifiera vilka ord som är facktermer, att fastställa vilket fackområde termerna hör hemma inom, att få en uppfattning om begreppet och slutligen förstås att hitta en källa som upplyser om den korrekta ekvivalenten.

TNC har också arbetat med översättare som målgrupp, främst efter Sveriges inträde i Europeiska unionen. Vi har sedan dess haft flera uppdrag som bestått i att komplettera termbanken *Eurodicautom*, som administreras av Europeiska kommissionen, med svensk terminologi. Eurodicautom började byggas upp i början av 1970-talet som ett hjälpmedel för tolkar och översättare. Den innehåller i dag ca 1,5 miljoner termposter och spänner över alla de fackområden som behandlas inom EU. En termpost kan innehålla termer och definitioner på

alla de elva officiella språken samt på latin, men långt ifrån alla poster är så kompletta.

TNC har i det här arbetet strävat efter att tillämpa ett terminologiskt arbetssätt så långt som möjligt. För det första har vi inte ruckat på principen att samarbeta med fackspecialister. För det andra har vi via den information som givits på de övriga språken i termposten strävat efter att först analysera begreppet – för att därifrån gå vidare till att hitta den etablerade

svenska termen. Att göra en ord-för-ord-översättning utgående från t.ex. den engelska termen har inte varit ett tillåtet tillvägagångssätt, eftersom den etablerade svenska termen ofta bygger på helt andra ordled än den engelska. Den svenska motsvarigheten till den meteorologiska termen *grey ice* är *medeltjock is* (och inte *grå is* som man kan förledas att tro), och *domestic hot water* motsvaras av *tappvarmvatten* (och inte *hushållsvarmvatten*) när en svensk vatekniker talar. Väljer man ord-för-ord-översättningar kan den över-

Väljer man ord-för-ord-översättningar kan den översätta texten där termerna ingår ge ett oklart och i värsta fall oseriöst intryck för läsaren.

sätta texten där termerna ingår ge ett oklart och i värsta fall oseriöst intryck för läsaren. När det har saknats etablerade svenska termer har vi i samråd med specialister presenterat termförslag, t.ex. *plattformsändvägg* som motsvarighet till *head-wall*, som på engelska definieras som 'the wall at the end of a platform of an underground fixed guideway station'.

Sammanlagt har TNC bearbetat 140 000 termposter. Som en jämförelse kan nämnas att NEO definierar 137 000 språkliga enheter. Eurodicautom är tillgänglig över Internet <<http://europa.eu.int/eurodicautom/login.jsp>>, och den är värdefull inte bara för översättare och tolkar inom EU utan för alla som

har anledning att fundera över terminologi, särskilt flerspråkig, EU-specifik sådan. Arbetet har medfört att många fackområden som tidigare saknade svenska termer nu har försetts med sådana. Till exempel finns det nu svenska termer eller termförslag som rör vinodling och bananodling.

Centrum för terminologi

Sedan snart två år finns en ny organisation med uppdraget att vara nationellt centrum för terminologi och fackspråk: AB Terminologicentrum TNC. Det är efterföljaren till Tekniska nomenklaturcentralen, etablerad redan 1941 men försatt i konkurs i augusti 2000.

Tekniska nomenklaturcentralen var en ideell förening. Terminologicentrum är ett aktiebolag utan vinstutdelning. Ägarkretsen till Terminologicentrum TNC är brett sammansatt; den består av följande tio aktieägare: SIS Swedish Standards Institute (den enskilt största aktieägaren), Svensk Byggtjänst, Sveriges Verkstadsindustrier, Jernkontoret, Kemikontoret, Svenska Akademien, Utvecklingsrådet Landskapsinformation (ULI), AB Metamatrix Consulting, Rådet för teknisk terminologi (RTT, Norge) och Centralen för teknisk terminologi (TSK, Finland). Staten stödjer verksamheten via Näringsdepartementet med ett anslag som under det första året var ca 60 % av den förväntade omsättningen.

Promenader på boulevarder

STAFFAN NYSTRÖM

I Kvidinge i Skåne finns en gata som heter Boulevarden, och i Solna utanför Stockholm ligger den nya Gustav III:s boulevard. Vad är nu en boulevard? Vad skiljer den från allén, esplanaden eller avenyn? Riksantikvarieämbetets ortnamnsexpert Staffan Nyström visar vägen – så långt det går.

Stockholm har tiotals olika ord använts som grundord i namn på gator, gångvägar och trafikleder. *Gata* och *väg* är de vanligaste, men även *backe*, *brink*, *far*, *gränd*, *gång*, *koppel*, *krok*, *led*, *länk*, *slinga*, *stråk*, *sväng* m.fl. förekommer. Stadens paradgator heter vanligen något på *-vägen*: Karlavägen, Narvavägen, Strandvägen, Sveavägen. I somliga fall har man använt ordet *allé*, såsom i Erik Dahlbergsallén och de rätt nyligen satta namnen Hammarby Allé och Lugnets Allé.

I takt med att storstaden expanderar växer kraven på att de nybyggda områdenas karaktär och stadsmässighet ska framhävas också genom gatunamnen. Från politiskt håll och från arkitekter och projektörer vill man hellre ha *gata* än *väg* i namnen, och allra helst också någon *esplanad*, *aveny*, *boulevard*. Men behöver vi verkligen fler franska ord i gatunamnen, och vilket ska vi i så fall välja? Finns det egentligen någon skillnad i betydelse mellan dem? Hur har franskinspirerade gatunamn använts i Stockholm och i resten av landet?

Allé

Orden *allé*, *aveny*, *boulevard* och *esplanad* nådde svenskan genom det stora franska språk- och kulturinflytandet på 1600- och 1700-talen. I franskan har orden använts länge och först så småningom kommit i bruk som element i gatunamn, spe-

ciellt i Paris. För *allé* anger SAOB (1898) som första betydelse 'kör- l. gångväg, på båda sidor omsluten l. kantad af (i sht regelbundet planterade) träd; äfv., särsk. i ä. tid, om väg, omgifven af andra, ej alltför låga växter'. Det äldsta belägget i svenskan är från 1663. Ordet uppges komma av det franska *allée* 'gång i en byggnad, väg mellan tvenne rader träd', av verbet *aller* 'gå'. Nationalencyklopedins ordbok (NEO, 1995) anger 'gata eller väg kantad av planterade träd' med betydelsen yansen 'om trädraderna själva: lindallé'. I SAOL (1998) anges ingen betydelse alls. Den antas uppenbarligen vara självklar.

Allé är i dag det mest försvenskade, acceperade och frekventa franska namnelementet i våra gatunamn. Spridda över hela landet finns uppemot 500 sådana namn som är så etablerade att de ingår i postadresser. Bland dessa är ungefär hälften av typen Björkallén, Brunnsallén, Östanbäckallén medan den andra hälften – förutom ett trettiotal enkla Allén – är flerordiga, oftast med ett personnamn eller ett ortnamn som första led:

Anders Paulsens allé, Petréns allé, Rensättra allé, Sästaholms allé. Det mest frekventa namnet vid sidan av Allén är Björkallén med drygt tjugo representanter.

Aveny

För ordet *aveny*, av franskans *avenue*, bildat till verbet *venir* 'komma till' anger SAOB (1903) som första betydelse 'tillgång, tillträde' och mer konkret 'väg på hvilken man kan komma till ett ställe;

pass'. Denna mycket allmänna betydelse är känd i svenskan redan i början av 1600-talet. Ordets andra och i dag gängse betydelse utvecklades först under 1700-talets senare hälft, nämligen 'bred o. prydlig (ofta med träd planterad) gata l. väg; eg. o. urspr. om med träd planterade uppfartsvägar till byggnader o.d.; förr äfv. själva trädraderna', alltså en betydelseutveckling snarlik den vi kan se i ordet *allé*. NEO (1995) skriver om *aveny* 'bred gata kantad av planterade träd vanl. centralt belägen', och som betydelsen yansen 'om sådan gata utan träd'. I SAOL (1998) står det kort och gott 'träddplanterad gata'.

Aveny är mycket ovanligt i svenska gatunamn. Förutom i Kungsportsavenyen (Avenyn) i Göteborg har *aveny* endast använts i Första, Andra och Tredje avenyen i Hässleholm. Namnet Kungsportsavenyen kan beläggas i skrift första gången 1872 och det fastställs tio år senare. Men redan då, på 1870- och 80-talen, gjordes flera försök att byta ut det främmande namnet. Dåvarande Gatunamnsberedningen i Göteborg föreslog

Gustav Adolfsgatan, i 1876 års adresskalender hittar vi Kungsvägen och under några månader år 1882 – innan det ursprungliga namnet återtog – hette gatan formellt Kungsportsgatan.

Boulevard

I SAOB (1924) finns ordet *boulevard* med en kommentar att det förr vanligen stavades *bou-*, d.v.s. på det sätt som i dag återigen har blivit det normala. Den äldsta

Allé är det mest försvenskade namnelementet. Det finns uppemot 500 sådana gatunamn.

betydelsen var – med hänvisning till 1700-talskällor – ’förskansning, fästningsvall’, vilket motsvaras av det nederländska *bolwerk* och det tyska *bollwerk*, varifrån ordet lånades in i franskan. En motsvarande svensk form är *bålverk*. De äldsta boulevarderna i Paris utgörs av de forna stadsvallarna. Först som andra betydelse och med äldsta belägg från 1825 finner vi ’större, med träd planterad (på vissa orter äfv. trädlös), vanl. till promenerande l. flanerande flitigt använd gata’. Samma uppslagsform *bulevard* med tillägget ”förr även stavat boulevard” finns i Östergrens Nusvensk ordbok från ungefär samma tid som SAOB. Betydelsen sägs där vara ’bred planterad gata’. NEO (1995) anger *boulevard* äv. *bulevard* ’lång, bred gata i större stad, särsk. i Paris’. SAOL (1998) skriver *boulevard* ’bred, trädplanterad gata’.

Som led i svenska gatunamn är även *boulevard* mycket ovanligt. Med ett undantag hittar vi sådana namn i Skåne. Lasarettsboulevarden, Nya boulevarden, Västra boulevarden och Östra boulevarden ligger alla i Kristianstad. Och i den lilla orten Kvidinge i Åstorps kommun hittar vi Boulevarden. Undantaget är Gustav III:s boulevard, ett tämligen nytt namn i Solna utanför Stockholm.

Esplanad

Om *esplanad* skriver SAOB (1922) ’öppen plats framför ett befästningsverk, särsk. mellan ett citadells vall och den vid-

liggande staden’ och hänvisar till en källa från 1673. Ursprunget till det franska *esplanade* anges vara spanska *esplanada* och ytterst latinets *explanare* ’utjämna’. Som andra betydelse och med kommentaren ”benämningen föranledd därav att promenader ofta anlades på platser för de gamla esplanaderna” (i betydelsen ovan) anges ’bred gata planterad med träd (ofta med plantering i midten mellan två körbanor); äv. om planteringen ensam’. I Östergren står ’större promenadplats mellan två gator, ordnad med regelbundna alléer eller i parkstil (t.ex. Karlavägen i Sthlm och Luthagsesplanaden i Uppsala)’. NEO (1995) uppger ’bred gata som kantas av planterade träd’. I SAOL (1998) läser vi ’bred trädplanterad gata’.

I Sverige finns närmare etthundra fastställda gatunamn som innehåller *esplanad*. De är tämligen enahanda till struktur och innehåll: ett trettiotal Esplanaden, drygt fyrtio Norra, Södra, Västra och Östra Esplanaden och resten, med några få undantag, är sammansatta namn av typen Rådhusplanaden, Stationsesplanaden, d.v.s. med en central byggnad i förleden.

Andra franska namn

I all korthet ska jag också nämna några andra franska namnelement som möter oss i svenska gator och vägar. *Promenad* ingår i ett sjuttiootal namn på framför allt gångvägar. Namnen är rätt stereotypa och lättbegripliga. Promenaden dominerar vid sidan av Strandpromenaden och Skogs-

Med ett undantag

hittar vi alla

svenska boulevarder i Skåne.

Undantaget är

Gustav III:s

boulevard i Solna.

promenaden samt namn med väderstreck som särskiljande första led. Lite udda är Lördagspromenaden och Söndagspromenaden i Saltsjö-Boo.

Ovanligare är de tre *Flanaden* som vi hittar i Oskarshamn, Vänersborg och Värnamo. SAOB (1926) tar upp *flanad* som en avledning till verbet *flanera* och anger som betydelse '(föga br.) promenad, spatsertur'.

Chaussé av franska *chaussée* med sannolikt ursprung i latinets *calx* 'kalksten' betyder enligt SAOB (1925) '(i sht om utländska förh.) stor och bred (lands)väg försedd med upphöjd körbana [...] o. med afloppsdiken vid sidorna; stundom allmänna: (stor o. bred) landsväg'. Det första belägget är från 1800. NEO (1995) anger 'fördämning' som betydelse och 'förr äv. bred landsväg' som betydelsenyans. Ordet sägs där motsvara det franska *chaussée* med en trolig ursprungsbetydelse 'kalkstensväg'. "På chausséen till Christianstads Söderport", skriver C. J. L. Almquist i "Amorina" 1840, och det är också i Kristianstad som vi finner landets enda nutida *chaussé*, nämligen Näsbychaussén.

Vad är vad?

Så vad är det då för skillnad mellan en aveny, en boulevard och en esplanad för dagens människor? Ja, det beror faktiskt på vem man frågar. För många stadsplanerare, arkitekter och andra som yrkesmässigt arbetar med gatu- och stadsbil-

den, och som ofta har relevanta, historiska kunskaper, tycks vissa distinktioner fortfarande vara helt levande. Exempelvis ska en esplanad ha träd i mitten och körbanor på var sida, menar somliga, medan gator med träd på sidorna är alléer eller möjligen avenyer.

Men för gemene man finns det knappast någon skillnad alls, i varje fall inte så att man kan definiera de olika orden och peka på karaktäristika som skiljer en aveny från en boulevard eller en esplanad. Alla tre orden signalerar större, lite pampiga gator, gärna med träd. Närmare än så hamnar sällan en generell beskrivning. De moderna ordböckerna pekar också på den vanliga förekomsten av träd, men säger ingenting om trädens placering. Att denna tveksamhet inför orden inte är något modernt fenomen visar också ett citat i SAOB ur andra

Vad är det för skillnad mellan en aveny, en boulevard och en esplanad för dagens människor? Ja, det beror faktiskt på vem man frågar.

upplagan av Uppfinningarnas bok (1898). "Bulevarder, avenyer, esplanader eller hur man nu vill benämna de stora trafikstråkvägarna i nutidens storstäder", står det att läsa.

I dag är det snarare så att människors associationer går till konkreta platser med namn på t.ex. *-avenyn* (*Avenyn*) eller *-esplanaden* (*Esplanaden*) och att dessa platser, mer eller mindre omedvetet, får fungera som prototypiska avenyer, esplanader och boulevarder. New Yorks nummererade avenyer, Avenyn i Göteborg, Luthagsesplanaden i Uppsala och Paris långa,

långa boulevarder är platser som ofta åberopas när man ber om en definition. Samtidigt framhåller de allra flesta som tillfrågas att *esplanad* känns som det mest lätt-accepterade av de tre orden, nästan i klass med det helt etablerade *allé*. Både *aveny* och *boulevard* upplevs däremot av de flesta som mycket osvenska ord och i synnerhet *boulevard* sägs inte höra hemma bland de svenska gatunamnen. Det faktum att de hittills har använts så sällan i svenska gatunamn säger nog en del om deras acceptans som ord i språket.

God ortnamnsd

I kulturminneslagens ortnamnsparagraf stadgas att man i kommunal och statlig verksamhet skall tillämpa god ortnamnsd. Om någon skulle föreslå att Strandvägen i Stockholm skulle bytas ut mot t.ex. Strandavenyn eller Strandboulevarden, kunde man invända och åberopa den passage i lagen som säger att hävdvunna ortnamn inte ska ändras utan starka skäl. Om det däremot gäller att sätta namn på namnlösa gator, finns det naturligtvis ingenting i lagen som direkt förbjuder eller förhindrar bruket av *aveny* och *boulevard* som namnelement. Men lagen stadgar dels att vedertagna regler för språkriktig-

het ska följas, dels att påverkan på hävdvunna namn ska beaktas vid nybildning av ortnamn. Med alltför (mycket) främmande språkgods i omlopp finns en ökad risk att bägge dessa stadganden ställs på sin spets. Franskklingande namn riskerar att bli långa och svårstavadade även om de är formellt korrekta. Det talar emot dem, och en alltför flitig användning kan gå ut över det traditionellt svenska och nedärvda namnskicket. Många menar att detta inte vore förenligt med god ortnamnsd.

Namnberedningen i Stockholm har genom åren initierat en rad namn på *-allén*, men hittills har man undvikit *avenyer*, boulevarder och *esplanader* till förmån för *alléer*, vägar, gator eller något annat av de många väletablerade ord som så att säga redan finns i namnsystemet. Såvitt jag kan bedöma kommer denna restriktiva hållning gentemot de franska orden att kvarstå, åtminstone under över-skådlig framtid. I en del andra kommuner har – som vi har sett – åtminstone beslutsfattarna en delvis en annan syn. Man ska heller inte glömma att Stockholms namnberedning, såsom namnet säger, endast är ett beredande organ. Den egentliga makten över namnval och beslut ligger hos stadens politiker. ■

Dynedag

Har just läst nr 1/2002 av Språkvård med stort intresse och som vanligt från pärm till pärm. Särskilt genomgången av nyare ord i svenskan är nyttig lektyr för en som inte är bosatt i Sverige men som ändå vill hålla sig ajour med vad som händer. Jag noterade att ordet *dynedag* för en ledighetsdag under tacket togs upp i inledningen av Birgitta Lindgrens artikel som ett nyord i danskan. Ett ord för företeelsen finns också i australisk engelska där man kan tala om *doona day*. Detta uttryck diskuterades för en tid sedan i en språkspalt om nyare ord i den nationella tidningen *The Australian*. Där menade man att ordet var bildat efter brittiska *duvet day*. Dessutom lade man till en passus om *doona*, som alltså är australisk engelska för 'täcke' och angav att det kanske kom från svenskans *dun*, som är den vanligaste fyllningen i en "doona".

Catrin Norrby, Melbourne

Läsa på engelska

Jag har precis läst artikeln "Läsa på engelska och skriva på svenska" i Språkvård 1/2002 och känner att jag vill komma med lite synpunkter. Jag läste internationell samhällsvetenskap i Sundsvall och gick ut gymnasiet 1998.

All undervisning bedrevs på engelska

med undantag för svenska och spanska som undervisades gemensamt med "vanliga klasser". Jag har endast negativa åsikter om mitt val främst p.g.a. all den svenska man tappar. Högskoleprovet gick utmärkt på alla delar utom svenskan som i stort sett kändes som grekiska med många uttryck och ord jag inte alls förstod.

De undervisande lärarna var sämre på engelska än vi elever, vilket ger fel inläring med mycket grammatiska fel och svengelska. Oftast så växlades konversationerna över till svenska eftersom läraren var svensk och de kunde ha svårt att uttrycka sig förstäligt på engelska. Vi hade en lärare, John Nixon, som nämns i artikeln, och han var den bästa läraren med tanke på språket, eftersom det är hans modersmål.

Så kontentan av allt detta är att jag har läst allt på engelska som inte är korrekt och samtidigt tappat många svenska fackord.

Lisa Nyholm

Våran och eran

Språkvård 2/2002 behandlades formerna *våran*, *vårat* och *eran*, *erat* med anledning av en fråga ifall dessa former kan användas i nutida skriftspråk. Claes Garléns svar är väl rimligt, men man skulle nog kunna påstå att han inte hängt med i utvecklingen, när han skriver att dessa former är "ovanligast i södra Sverige och i Finland". Jag vet inte hur det förhåller sig i Finland, men i Skåne har dessa former vunnit terräng bland yngre personer på ett alldeles förbluffande sätt. För cirka tio år sedan kunde jag som

gymnasielärare i svenska konstatera att mina elever plötsligt började skriva *vårat lag, våran skola, våran orkester* et cetera, något som jag aldrig tidigare stött på i skånska ungdomars uppsatser. Det var t.o.m. så att omsorgsfulla och ambitiösa elever strök över den kortare formen och ändrade till den längre, när de läste igenom och korrigerade sina texter. Ungefär samtidigt kunde jag iaktta att just dessa längre talspråksformer blev allt vanligare i intervjuer i radio och teve. Inledningsvis var det kanske mest idrottare och ”folk på gatan”, som använde dessa former, men i dag tycker jag mig kunna notera att de även är vanliga bland intervjuade riksdagsledamöter och vetenskapsmän i t.ex. programmet Vetandets värld.

Jag hade för vana att då och då ha språkriktighetssamtal med eleverna, och då försökte jag pranta i dem att de naturligtvis kunde skriva *våran* etc. i mycket ledig stil men att de måste ha klart för sig att de kortare formerna var de mest värddade. Det var alldeles uppenbart att de flesta eleverna inbillade sig att *våran* och *vårat* var de mera korrekta varianterna! Det är kanske inte så underligt med tanke på att nästan alla idrottare, idrottsledare, musikprogrampratare m.fl. i huvudsak använder dessa former. När jag lyssnar på folk i teve och radio får jag idag en känsla av att alla människor under 45 konstant använder dem i sitt tal.

Min personliga uppfattning är att denna trend inte går att hejda. *Våran* och *vårat* kommer att bli de normala skriftspråksformerna i svenskan inom en mycket snar framtid.

*Lennart Nilsson, pensionerad gymnasie-
lärare i svenska och engelska.*

Kommentar: Det är intressant att formerna *våran, eran* etc. numera blir allt vanligare också i sydsvenskt vardagsspråk. Att de oftare hörs i etermedier kan bero på att ett vardagligare språk har större utrymme i medierna i dag än för tjugo år sedan. Däremot talar mycket litet för att dessa former är på väg att bli normalformer i skrift. Proportionerna i svenskt tidningsspråk mellan å ena sidan *våran, vårat* och å andra sidan *vår, vårt* är ungefär 1 på 200, för *eran* och *er* dock 1 på 50. Den relationen har hållit sig stabil under 1990-talet, och vi ser i dag inga tecken på en förskjutning.

Olle Josephson

För cirka tio år sedan kunde jag konstatera att mina elever plötsligt började skriva *vårat lag, våran skola, våran orkester* et cetera, något som jag aldrig tidigare stött på i skånska ungdomars uppsatser.

NYUTKOMMET

Läs- och skrivsvårigheter

Vad är det största problemet för vuxna med läs- och skrivsvårigheter när de skall skriva? Kanske är det deras medvetenhet om sina svårigheter. De ägnar så mycken möda åt att fundera över stavningen och "rättar" så mycket, att de knappt hinner tänka på disposition och innehåll. Det framkommer i Åsa Wengelin's avhandling *Text Production in Adults with Reading and Writing Difficulties* (Göteborgs universitet, 2002). Wengelin har låtit tre grupper utföra samma skrivuppgifter: en grupp vuxna med läs- och skrivsvårigheter, en grupp döva samt en kontrollgrupp hörande utan läs- och skrivsvårigheter. Resultaten visar att personerna med läs- och skrivsvårigheter har flera skrivfel än döva i sina slutliga texter. De är långsamma och gör ofta pauser, även inuti orden. Deras skrivna texter liknar mycket deras muntliga berättelser när det gäller lexikal variation och lexikal täthet, d.v.s. andel ord från de öppna ordklasserna substantiv, adjektiv, verb. De döva är snabbare som skribenter, och de gör färre pauser. De verkar inte heller bry sig särskilt mycket om att rätta sina texter. Möjligen är de påverkade av sin vana att använda texttelefon, där det inte i någon högre grad ges möjlighet till rättelser och ändringar. Den hörande kontrollgruppen utan läs- och skrivsvårigheter gör visserligen många skrivfel under sitt skrivande, men de rättas snabbt till. Liksom de döva

är de snabba skribenter och gör få pauser utom i inledningsskedet, då de planerar sitt skrivande. De redigerar även innehållet i sina texter, något som de med läs- och skrivsvårigheter aldrig verkar hinna och som de döva inte verkar bry sig om. De uppvisar också högre lexikal täthet i sina skrivna texter än i sina muntliga berättelser.

I likhet med många andra avhandlingar skrivna på engelska saknar denna en sammanfattning på svenska.

Birgitta Lindgren

Gemensamma språkmarknaden

Jean-Louis Calvet hålls för den språksociologiska stjärnan i Frankrike. "Men han är nog lite för liberal. Alla språk är nästan lika mycket värda för honom." Det meddelade mig en fransk regeringstjänsteman i kaffepausen på en konferens.

Från svenskt perspektiv blir intrycket snarare det motsatta av Calvets senaste bok, *Le marché aux langues. Les effets linguistiques de la mondialisation* ("Språkmarknaden. Globaliseringens språkliga effekter", Plon, 2002).

I bokens första del presenterar författaren grunderna till vad han kallar en "språklig politologi", d.v.s. läran om språkpolitiken och dess arbetsredskap. Calvet vet mycket om språkplanering t.ex. i Turkiet, Afrika eller Argentina. Exercisen med välkända begrepp som *korpus* och *status* (se Språkvård 1/2002) är dock inte alltför imponerande.

I den andra delen polemiserar Calvet mot den ”språkpolitiskt korrekta diskursen”, som just hävdar att alla språk bör ha samma rättigheter. Utopiska drömmier, menar Calvet. Den enda framkomliga vägen till en någorlunda mångspråkig värld är gemensam uppslutning bakom de något mindre övernationella språk som är starka nog att stå engelskan emot: franska, spanska, arabiska etc. För EU föreslår t.ex. Calvet att engelska, tyska, franska och kanske spanska blir officiella språk, medan övriga nationalspråk får ställa upp som officiellt fjärde eller femte språk ett år i taget, i tur och ordning.

Alla språk är alltså inte lika mycket värda. Men det är lärorikt att ta del av hur en kunnig fransk språkprofessor resonerar.

Olle Josephson

Europas språk

Språkkultur är ett knepigt begrepp. I en ny tysk handbok, *Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch* (utg. av Nina Janich och Albrecht Greule, Gunter Narr Verlag, 2002), prövar 47 författare att ringa in det genom att för 56 europeiska språk beskriva släktskapsförhållanden, utbredning, standardspråkets kodifiering och historia samt nuvarande språkvård och språkpolitik. Varje språk behandlas på tre till tio fullmatade sidor; till de allra längsta bidragen hör Staffan Hellbergs utmärkta artikel om svenskan. Den encyklopediska framställningsformen lämnar naturligtvis inte så mycket plats åt problematisering och diskussion, men som referensverk håller boken hög klass. För den som vill förstå europeisk

språkpolitik på nationalspråksnivå är den ett standardverk – bara man kan tyska.

Olle Josephson

Godkänd

Vad skiljer en godkänd gymnasieuppsats från en underkänd? Det kan sägas vara grundfrågan i Eva Östlund-Stjärnegårdhs doktorsavhandling *Godkänd i svenska?* (Institutionen för nordiska språk, Uppsala, 2002). Författaren analyserar och jämför 60 uppsatser som hamnat på var sin sida godkändstreck i det nationella provet på B-kursen i svenska. De godkända uppsatserna är oftast längre (men underkända uppsatser kan också vara mycket långa), har en bättre fungerande styckeindelning, har färre satsradningar utan komma mellan huvudsatserna samt en mer varierad meningsbyggnad; meningarna börjar inte lika ofta med subjektet. Ett viktigt resultat är dock att uppsatskvalitet är en svår-fångad egenskap, som inte så lätt låter sig beskrivas med språkligt formella kategorier.

Olle Josephson

Litterära laborationer

Lars Melin visar i sin bok *Litterära laborationer* (Ordfront, 2002) hur man bl.a. genom att växla tempo och perspektiv kan få fram helt olika berättelser ur samma grundmaterial. Det går exempelvis att vrida på berättelsen om hur Oliver Twist ber om mera mat på fattighuset, så att sympatierna faller på föreståndaren.

Han visar också att verklighetens repliker inte duger. De blir aldeles för intetsägande och färglösa. De måste i stället formuleras så, att de agerandes personlighet framträder.

Den som trodde att litterär stilanalys var ett torrt och tråkigt ämne, får tillfälle att ändra sin uppfattning. Det är underhållande läsning, och det är tankeväckande att såväl de mest högtstående som de enklaste litterära texter utnyttjar samma strategier. Melin menar att vi inte behöver vara rädda att den litterära upplevelsen skall förtunnas när vi ser mekaniken bakom verket. Snarare kan det öka vår uppskattning och hjälpa oss att inse vilket fantastiskt flexibelt instrument språket är.

Birgitta Lindgren

Reportagehistoria

Dagspressbevakningen av fem stora strejker, från Sundsvallsstrejken 1879 till sjuksköterskestrejken 1995–96, är materialet till Henrik Rahms doktorsavhandling *Journalistikens anatomi* (Institutionen för nordiska språk, Lund, 2002). Det räcker långt för att skriva den svenska reportagejournalistikens texthistoria. 1879 är journalistiken citerande; man klipper ihop mycket varierande artiklar ur andra tidningar. I bevakningen av storstrejken 1909 är reportagen öppet partipolitiskt argumenterande. Vid metallstrejken 1945 blir de i stället partipolitiskt refererande; journalisten skiljer på kommentarer och händelsereferat och ser till att återge olika partiers syn. Bevakningen av gruvstrejken 1969–70 rubricerar Rahm som dialogiserande journalistik:

tidningarna vill ge röst åt så många aktörer som möjligt. På 1990-talet är man så framme vid den dramaturgiserande journalistiken: skribenterna skapar en scen där allt vad aktörerna gör och säger blir del av ett drama.

Olle Josephson

Slarvigt

Intresset för retorik och offentligt tal lockar ibland författare och förlag till alltför lättvindigt hopkomna böcker. Dit hör Lena Josefssons och Mona Sahlins *Tala så att alla lyssnar och förstår* (Hjalmarsson & Högberg, 2002). Josefsson är konsult och retorikutbildare och har nog skrivit det mesta; Sahlin delar med sig av sina erfarenheter på sammanlagt 18 av bokens 175 spatiösa sidor. Visst finns här ett och annat gott råd, t.ex. knep för att bekämpa talängslan. Men rörlighet, upprepningar, slarvfel och kataloger av lösryckta råd på en alltför allmän nivå bestämmer det allmänna, negativa intrycket av boken.

Olle Josephson

Lantisar och nätverk

Det är inte förebilder i tv, på video eller ens i katedern som får oss att ändra språk och språkvanor. Nej, avgörande är det nätverk av människor vi dagligen kommunicerar med. Där om är språkforskarna överens, och därför är det inte så konstigt att facktidskriften *International Journal of the Sociology of Language* ägnar hela sitt senaste nummer (nr

153) åt "Language changes and social networks". Intressantast för en svensk läsare är Ingrid Wiklunds kartläggning av svenska invandrargymnasisters nätverk och färdigheter i svenska. Wiklund jämför gymnasister i storstadsförorter och landsortsstäder. En landsortsgymnasisters nätverk är ofta mer orienterat mot svensktalande eller invandrare med annat modersmål än det egna, och landsortsgymnasisterna lyckas också bättre på språktesten. Förorternas invandrare är mer orienterade mot invandrare med samma modersmål.

Olle Josephson

Språkpolitik

Moçambique finns drygt 20 inhemska språk, det största, Emakhuwa, talas av 25 procent av befolkningen. Inget språk fungerar som lingua franca. Hur bör då en språkpolitik utformas? Frågan ställs av Erland Gadeli i en av de 18 artiklarna i den 270-sidiga volymen *Språkpolitik* (utg. av Sally Boyd, Beatriz Dorriot, Monica Haglund-Dragic och Roger Källström, ASLA:s skriftserie 14, 2002), resultatet av en vetenskaplig konferens i Göteborg hösten 2000. Språkpolitik framstår i denna bok som ett ännu ganska oklart och svårdefinierat forskningsområde. Artiklarna handlar ofta om minoritets- och invandrarspråk eller möten mellan flera språk, i Sverige, Europa och världen. Ulf Telemans försök att frilägga ramar och grundläggande premisser för språkpolitiska hållningar i Sverige är tankeväckande, liksom Britt-Louise Gunnarssons jämförelser av yrkeslivstexter i olika västeuropeiska skrivkulturer. Gun-

lög Bredänge tar upp en mycket väsentlig diskussion om kompetens i svenska hos lärare med annat modersmål. Skolledare fäster ofta för stor vikt vid grammatik och uttal och för liten vid kommunikativ kompetens. Den uppsatsen bör varje rektor läsa. Boken kan beställas på adress ASLA, c/o FUMS, Box 527, 751 20 Uppsala.

Olle Josephson

Det rena språket

Främmande språks inflytande på de nordiska språken har varierat genom tiderna. Språkvårdens förhållningssätt till utländskt språkgods likaså. Hur gångbar purismen, d.v.s. strävan att hålla språket fritt från främmande inslag, har varit bland fyra nordiska länders språkvårdare visar Endre Brunstad i sin avhandling *Det rene språket. Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk* (Universitetet i Bergen, 2001). Det övergripande målet är att förstå purismen som ett historisk-ideologiskt och språksociologiskt fenomen och därmed vinna insikt om vilken roll purismen spelat i standardiseringen av de aktuella språken. Avhandlingen koncentrerar sig i första hand på den purism som rör ordnivån, men även stavning och böjning tas upp till behandling.

Brunstad följer de puristiska tankegångarna fram till i dag, och en stor del ägnas åt efterkrigstiden och engelskans inflytande. Avgränsningen bakåt i tiden varierar däremot för de fyra olika språksområdena. Svensk och dansk purism beskrivs fr.o.m. 1500-talet, purismen i norska och färöiska fr.o.m. 1800-talet. (Skillnaderna har att göra med när län-

dernas respektive skriftspråk genomgår en kraftig standardisering.) Den stora behållningen ligger i det breda anslaget; att i en och samma avhandling få ta del av hur språkvårdare i fyra olika länder resonerat om lånord berikar. De fyra språkgemenskapernas likheter och olikheter tydliggörs.

Martin Ransgart

Ändrar man ordföljden

I förra årets Augustprisvinnande roman, Torbjörn Flygts *Underdog*, kan man läsa om en Köpenhamnsutflykt: "Åkte vi färjan in till Köpenhamn på morgonen /.../ satte vi oss i parken i stället /.../ satt vi där lugnt och fint och meka en holk." En syntaktiskt intressant Danmarksresa: meningarna börjar med verbet.

Länge ansågs att sådana frågeformade påståendemeningar försvunnit från vardagsspråket redan på 1600-talet. De skulle bara leva kvar antingen som kansli- och Grönköpingssvenska ("Vill vi vidare erinra om...") eller som iögonfallande stildrag hos vissa författare, t.ex. Stig Claesson. Men med bandspelarens hjälp kunde 80- och 90-talets språkforskare återupptäcka dem i mycket spontant talspråk, t.ex. bland tonåringar.

Nu har de också ägnats en doktorsavhandling, Maria Mörnshös *V1 declaratives in spoken Swedish* (Institutionen för nordiska språk i Lund, 2002). Mörnshö skiljer på två typer. I den ena saknas subjektet eller någon annan obligatorisk satsdel: "Jobbade på Järnia"; "Finns inte många sådana nu för tiden". I den andra hittar man alla obligatoriska satsdelar, men ordningen är alltså densamma som i en frå-

gesats: "Började han brottas med mig därinne"; "Får du en bild att titta på". Den förra typen är vanlig när talaren adderar ytterligare en upplysning i beskrivningar. Den senare hör främst hemma i kronologiskt ordnade framställningar när en ny händelse inträffar. I de allra flesta fall är subjektet ett pronomen, men inte alltid: "Kom en kille och körde på honom." Lyssnaren tar aldrig yttrandet för en fråga, eftersom satsintonationen alltid är påståendesatsens.

Mörnshös undersökning är välgjord och pedagogiskt presenterad, trots åtskillig teori. Hon visar eftertryckligt att talet rymmer syntaktiska regler som inte fått plats inom den ganska snäva standardnormen för skrift. En rejäl avhandlingsmiss är dock frånvaron av sammanfattning på svenska. I en undersökning av svenskt vardagstal blir det nästan löjligt.

Olle Josephson

Beskriven svenska

V ar tredje termin samlas forskare i modern svenska för att hålla konferens om "svenskans beskrivning". Det 25:e mötet av detta slag ägde rum i Åbo i maj 2001, och i volymen *Svenskans beskrivning 25* (utg. av Marketta Sundman och Anne-Marie Londen, Åbo, 2002) återges flertalet av de ca 30 föredragen. De tre plenarföredragen handlar på olika sätt om förhållandet mellan svenska och finska. Övriga bidrag tar upp grammatik, textanalys och till viss del också fonetik. Två exempel: Jan Lindström gör en grammatisk undersökning av *ja, hörru, ja menar, alltså* och andra småord som ofta

inleder repliker; de visar sig ha en viktig uppgift i samtalet. Jonas Carlquist reder ut hur Apotekets webbplats hänger ihop i en analys som kan stå modell för andra webbplatsstudier.

Olle Josephson

Häggs retorik

Göran Häggs *Retorik i dag* (Wahlström & Widstrands, 2002) följer upp succén från 1998, *Praktisk retorik*, en bok där lärdom och goda råd ibland serverades bara alltför kvickt och kategoriskt. Den nya boken är mycket lik, men innehållsligt tunnare. Det är trevlig, ofta rolig, och någon gång lärorik läsning, när Hägg kåserar kring Cicero, amerikanska presidenttal och svenska politiker. Men som handbok är *Retorik i dag* umberlig.

Olle Josephson

Med ögon för språk

Nationalkommittén för det europeiska året för språk 2001 har utgivit en idéskrift med titeln *Med ögon för språk*. Den behandlar de två frågor som stod i fokus under språkåret: vikten av språklig mångfald och hur man kan motivera ungdomar att lära sig flera främmande språk. Men vikten av att använda det egna modersmålet belyses också i skriften, t.ex. i en artikel av Kenneth Hyltenstam, som visar på ett orsakssamband mellan bnp och modersmålsbaserad undervisning. Leena Huss tar i en annan artikel upp vårt eget lands situation och visar på

de språkliga resurser som finns i dagens Sverige hos våra invandrare och minoritetsspråkstalarare, men som fortfarande väntar på att bli utnyttjade.

Birgitta Lindgren

Ekenskisen torskar på kilar

Att slangord är ord med kort livstid är ett påstående som man ofta hör. I boken *Lever Ekenssnacket?* har språkforskaren Ulla-Britt Kotsinas undersökt hur framför allt unga stockholmare (alltså personer från *Eken*, det gamla slangordet för Stockholm) förstår ett 70-tal slangord, de allra flesta äldre ord kända sedan förra sekelskiftet, men även några medelgamla ord från mitten av förra seklet. En handfull nya slangord fanns också med. Även en mindre grupp vuxnas slangkunskaper prövades.

Undersökningen utfördes 1987–1988, så resultaten visar egentligen inte dagens situation. Men eftersom huvudsyftet är just att studera hur en yngre generation förstår äldre slangord för att få ett mått på slangordens livslängd spelar detta mindre roll. Några ord visar sig mycket seglivade, som *garva* 'skratta', *plugg* 'skola', *lattjo* 'rolig' och *torska* 'förlora, åka dit på'. Ordet *kis* 'man, pojke' förstod åtminstone hälften. Andra ord verkar nästan helt okända som *vådis* 'vatten', *jolla* 'skolka', *nasa* 'sälja' och *kil* 'barn'. Enligt undersökningen verkar vuxna hänga med ganska bra när det gäller de nya orden, t.ex. *pucko* 'dum', *deg* 'pengar' och *jiddra* 'strula'; fast många fattade inte t.ex. *miffo* 'idiot' och *abou* 'oj!', för att inte tala om *tjoravles* 'stjåla, snatta'.

Men det senare var det å andra sidan inte många ungdomar som klarade heller.

Men förstå är en sak, en annan sak är i vilken utsträckning ungdomarna använder orden. I undersökningen ingick också en del där man skulle ange egna slangord för ett antal bjudord. Men den delen presenteras inte i boken.

Birgitta Lindgren

Språkplanering i Sverige

I en bok med den lätt förvånande titeln *Language planning in Nepal, Taiwan and Sweden*, utgiven av Richard B. Baldauf och Robert B. Kaplan i serien Multilingual matters (nr 115, 2000) har Stockholmsdocenten Birger Winsa skrivit ett nästan hundrasidigt kapitel om "Language planning in Sweden". Winsa behandlar främst minoritetsspråken, i synnerhet tornedalsfinskan, medan svenskan får en rätt rapsodisk behandling. Tyvärr förekommer en del sakfel.

Olle Josephson

Emotiv avhandling

Vetenskapen har ägnat mest intresse åt hur vi med språkets hjälp beskriver och påstår saker om den objektiva verkligheten omkring oss. Mer styvmoderligt har språkets värderande och emotiva funktioner behandlats. Ett försök att råda bot på detta utgör Per Holmbergs intressanta avhandling *Emotiv betydelse*

och evaluering i text (Göteborgs universitet, 2002). Holmberg tar ett rejält teoretiskt grepp på ämnet, med ingående – men inte särskilt lättillgängliga – utredningar av tidigare forskares syn på hur vi värderar med hjälp av språket. Detta kompletteras med Holmbergs egna empiriska undersökningar. Till de tydligaste slutsatserna hör att ordens emotiva betydelser sällan är konstanta genom alla typer av texter och sammanhang, och de effekter som en viss text har på sina läsare hänger inte på att författaren har utnyttjat "känslotonen" hos enskilda värdeladdade ord. I stället vill Holmberg se värderandet som en sorts social aktivitet. Värderande och emotiva betydelser – liksom egentligen alla typer av betydelser – skapas och förhandlas fram i interaktionen mellan olika språkbrukare, i vissa typer av situationer och i vissa typer av kontexter.

Jan Swanlund

Oföränderligt talspråk

År 1967 lät Bengt Nordberg 83 Eskilstunabor tala fritt inför en bandspelare. Det möjliggjorde en för sin tid nydanande kartläggning av sociala, åldersmässiga och könsbetingade skillnader i vardagstalet.

År 1996 upprepade Nordbergs doktorand Eva Sundgren inspelningarna, dels med 13 av de tidigare inspelade, dels med 72 nya Eskilstunabor, utvalda på samma sätt. I sin 350-sidiga doktorsavhandling *Återbesök i Eskilstuna* (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, 2002) redovisar hon resultatet. Hur mycket har Eskilstunaspråket ändrat sig?

Mycket lite, är Sundgrens huvudsakliga svar. Balansen är i stort densamma mellan ett regionalt och ett mer skriftspråksnära uttal för sex undersökta ordgrupper, typerna *husena/husen, huse/huset, köpi/köpt, flicker/flickor, kasta'/kastade, kasta'/kastat* samt för ordparet *vart/blev*.

Detta överraskande huvudresultat, som Bengt Nordberg redan berättat om i en artikel i *Språkvård* 2/2001, fördjupas och problematiseras i Sundgrens omsorgsfulla framställning. Hon har mycket att säga om villkoren för språkförändringar. Åldersvariationen och den sociala variationen har minskat, medan skillnaderna mellan könen har ökat. Det är inte inomspråkliga förhållanden som uttalslättnader eller systemenlighet som driver fram språkförändringarna, utan utomspråkliga, sociala faktorer. Orden inom samma grupp följer olika förändringsmönster. Man bär inte med sig sitt tjugofemåringspråk genom livet; de 13 återinspelade talarna hade ändrat sig på vissa punkter.

Också i internationellt perspektiv har Eva Sundgren gjort en mycket viktig undersökning. Den som grubblar över varför språk ändrar sig får svårt att gå förbi hennes bok.

Olle Josephson

Ung skandinaviska

Det hävdas ibland att de nordiska språken utvecklas åt skilda håll. De tio uppsatserna i *Jallaspråk, slanguage och annat ungdomsspråk i Norden* (utg. av Eli-Marie Drange, Ulla-Britt Kotsinas och Anna-Brita Stenström, Høyskoleforlaget, 2002) pekar snarare i motsatt riktning. Toril Opsahl visar hur

norsk ungdoms *bare* påminner om svenskt *bara*: ”også går bare, går det noen sekunder, også mamma *bare*: Anita telefon”. Ulla-Britt Kotsinas finner samma engelska ord i norsk, svensk och dansk slang, och drar överraskande slutsatser om slangens potential i nordiska språkmöten: ”Kanske kan man därför rekommendera ungdomar att i samtal med jämnåriga från annat nordiskt land tala sitt eget språk men använda engelska slangord. Kanske kan då det annars vanliga bruket av engelska som ett lingua franca skandinaver emellan motverkas.”

Olle Josephson

Mångspråkigt, inte mångkulturellt

Litteraturens gränsland, utgiven av Centrum för multietnisk forskning i Uppsala (2002), rymmer sjutton intressanta bidrag om invandrar- och minoritetsspråkslitteratur i Sverige. Språkpolitiskt mest central är dock utgivaren Satu Gröndahls inledning. Hon påpekar att den språkpolitiska situationen ändrats markant i Norden det senaste årtiondet: ett litet antal minoritetsspråk har fått en officiell ställning, medan närmare 200 invandrarpråk – i huvudsak av icke-europeiskt ursprung – inte definierats officiellt eller genom nationella språkpolitiska program. Gröndahl menar också att den allmänna debatten gärna rör ihop språk, kultur och etnicitet. Hellre än att använda det oprecisa honnorsordet *mångkulturalism* bör man tala om ett *mångspråkigt* Sverige.

Olle Josephson

Forska på nätet (3): e-post, e-mail, mail eller mejl?

Här avslutar vi vår presentation av hur man gör egna språkundersökningar på nätet. De andra undersökningarna presenterades i nummer 1/2002 och 2/2002.

Ingen skriver väl *e-post*, utom möjligen några ordentliga dagstidningar? undrar kanske någon. För att kontrollera detta går vi till Google på <http://www.google.com> och skriver in de olika orden i tur och ordning och klickar på *Sök svenska sidor*. För att inte "mail" ska få träff även i *e-mail*, får man skriva "mail -e-mail" (dvs. hitta sidor som innehåller *mail* men inte i ordet *e-mail*). Resultatet visar att *e-post* faktiskt är klart vanligare (ca 1 120 000 beläggsidor) än *mejl* (33 800), *e-mail* (488 000) och *mail* (320 000) i svenska webbtexter. (Textunderlaget uppdateras kontinuerligt, så träffsiffrorna förändras också successivt. Siffrorna ovan är från juli i år.)

Ett helt annat resultat får man vid en diskussionsgruppssökning på Google.

Klicka på länken *Grupper* och sedan på *Avancerad gruppssökning*. Välj sedan svenska under språkmenyn och skriv in respektive ord i sökfältet (för att inte "mail" ska få träff även i *e-mail*, fyll i "e-mail" i fältet *utan dessa ord*). Det ger 126 000 *mail* och 58 900 *e-mail*, men bara 15 000 *e-post* och ynka 2 300 *mejl*. Språkbruket i de informella diskussionsgrupperna skiljer sig alltså markant från det i andra webbtexter.

Vill du läsa mer om hur man gör nätundersökningar, gå till adressen <http://www.spraknamnden.se/arkiv/sprakforskare.htm> på Språknämndens webbsidor.

Ola Karlsson

Svenska för medborgare?

Språkpolitiken blev en valfråga i och med folkpartiets förslag om dokumenterade svenskkunskaper för den som söker svenskt medborgarskap.

Språknämnden har – i skrivande stund – inte tagit ställning i frågan, men frågetecknen är åtskilliga. Söker många svenskt medborgarskap utan att vilja eller få tillfälle att lära sig svenska? Vilka erfarenheter finns från stater med motsvarande krav, t.ex. Danmark eller Finland?

Den parlamentariska utredningen om svenskan, "Mål i mun" (SOU 2002:27), nämner inte medborgarskapsfrågan. Utifrån en tidigare undersökning (International Adult Literacy Survey, 2000) konstaterar den dock att "invandrare i Sverige är väsentligt bättre på att läsa och skriva på sitt nya språk än invandrare i flera andra länder. De som invandrar till Sverige möter dock högre krav på språket än invandrare till de flesta andra länder, vilket skapar problem för många" (s. 362). Utredningen föreslår reviderad utbildning för sfi-lärare (sfi = svenska för invandrare), nya undervisningsformer och framför allt bättre kvalitetskontroll för sfi. Därtill vill den att modersmållsvenskar ska upplysas om att uttalsbrytning och yttel som galna prepositioner eller felaktigt genus inte behöver vara tecken på dålig språkbehärskning.

Ett är dock säkert: debatten är inte avslutad. Vi återkommer.

Olle Josephson

Mobilblottaren svensk

I nyordslistan i Språkvård 1/2002 skrev jag att vi fått *mobilblottare* från norskans *mobilblotter*. Det är fel. Sociologen Anders Persson, som först uppmärksammade fenomenet, har

givit mig följande upplysningar.

I en intervju i Vetenskapsradion 4/1 2001 använde Anders Persson *elektroniska blottare*. Dagen efter hade Göteborgs-Posten rubriken "Docent avslöjar mobila blottare". Den 7/1 hakade Expressen på med *mobillblottare*, och först den 9/1 skrev norska Verdens Gang om *mobillblottare*. (Den vetenskapliga beskrivningen av *electronic exhibitionism* publicerade Anders Persson i artikeln "Intimacy Among Strangers" i *Journal of Mundane Behavior*, vol. 2, nr 3, i oktober 2001.)

Birgitta Lindgren

Europeiska språkpolitiker

Den 19–21 juni träffades representanter för nationella språkvärdsorganisationer i Bryssel. Syftet var att bilda någon form av samarbetsorganisation. En sådan kom också till stånd, med det ståtliga namnet European Federation of National Language Institutions. I övrigt präglades mötet främst av förvirring. Vårdarna, Nederländse Taalunie (som ägnar sig åt nederländskan i både Belgien och Nederländerna) ästundade hett en snarast överstatlig sammanslutning som skulle "påverka och ge

råd till europeiska och nationella beslutsfattare och politiska församlingar i europeiska språkfrågor". Mot detta vände sig främst irländska och nordiska representanter, i dunklare ordalag också fransmän och tyskar. Gärna regelbundet utbyte av erfarenheter och kunskaper, kanske också gemensamma projekt, men nej till en överstatlig lobbygrupp. Därtill saknas både demokratisk legitimitet och språkpolitisk samsyn.

Det finns nog flera skäl att emotse det kommande samarbetet med viss skepsis. Alla talade sig varma för mångspråkighet. Men för somliga innefattar mångspråkigheten främst de större europeiska språken, för andra de europeiska nationalspråken, för ytterligare andra lika mycket minoritetsspråk och utomeuropeiska invandrar-språk. Den grekiske delegaten lyfte fram en annan motsättning när han framhöll sitt stöd för vad han kallade en "protestantisk" språkvårdssyn: syftet är i första hand att underlätta för den enskilde språkbrukaren, inte att vårda ett språk i sig och främja dess utbredning.

Att i detta läge försöka utforma en gemensam europeisk språkpolitik är nog dödfött. Däremot kan man se fram mot fruktbara meningsmotsättningar och fördjupade kunskaper. De

nordiska representanterna var angelägna om att ge arbetet en vettig inriktning: federationens nästa möte är planerat till 2003 någonstans i Norden. Vad som då händer vet ingen.

Olle Josephson

För somliga innefattar mångspråkigheten främst de större europeiska språken.

Excerpter

Vår efterlysning i Språkvård 1/2002 efter excerpter, personer som skall rapportera nya ord till oss, gav god utdelning. Vi fick så många svar att vi tyvärr måste tacka nej till några intresserade. Någon kunde ju tycka att vi kunde ha hur många excerpter som helst, men med tanke på att vi betalar excerpternas dagstidningsprenumeration, så har vi helt enkelt inte råd. Dessutom måste vi ha tid och möjlighet att ta oss an de inkomna orden, kontrollera ålder och sedan skriva in dem i vår databas.

Vi har redan fått leverans från flera av dem vi engagerat, och det ser lovande ut.

Birgitta Lindgren

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt

myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften *Språkvård*.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 84 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn (utgiven gemensamt med Lantmäteriverket), en norsk-svensk ordbok och en skandinavisk ordbok.

Språkvård

38:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren, Jan Svanlund

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2002 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden: för privatpersoner 107 kr + porto (125)

för företag och övriga 132 kr + porto (150)

Prenumeration genom expeditionen eller pg 197475-7, Svenska språknämnden

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm
tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

E-post: expedition@spraknamnden.se (för beställning);

info@spraknamnden.se (för språkfrågor och synpunkter på *Språkvård*)

Språknämnden på Internet: <http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00-12.00): 08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2002

Tack till

Expressen

Göteborgs-Posten

ICA-kuriren

Norstedts Ordbok AB

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Upsala Nya Tidning

Ångpanneföreningen AB

Östgöta-Correspondenten

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.